УКРАЇНСЬКЕ НАРОДНЕ ДЕКОРАТИВНЕ МИСТЕЦТВО

МИСТЕЦТВО ОПІШНІ

АКАДЕМІЯ АРХІТЕКТУРИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

УКРАЇНСЬКЕ НАРОДНЕ ДЕКОРАТИВНЕ МИСТЕЦТВО

За загальною редакцією
Н. Д. Манучарової

Випуск III

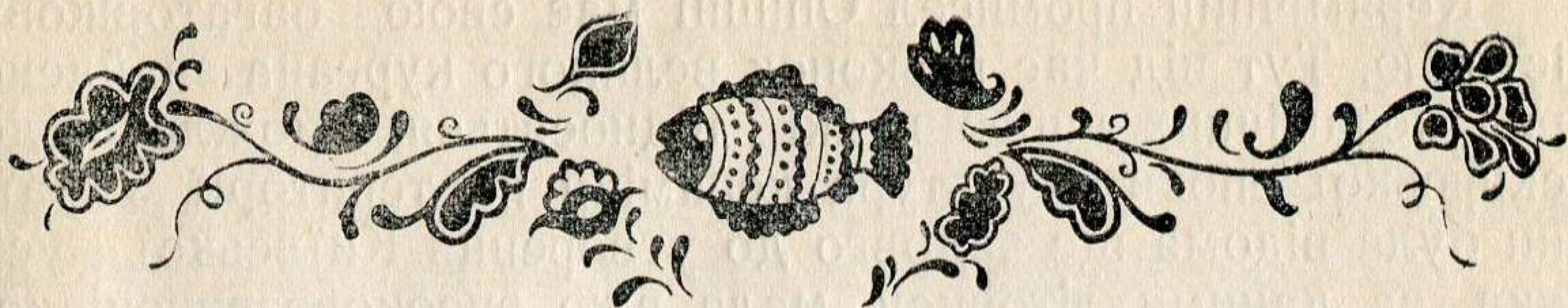
КИЇВ

ІНСТИТУТ ХУДОЖНЬОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Є. М. ДМИТРІЄВА

МИСТЕЦТВО ОПІШНІ

ВИДАВНИЦТВО АКАДЕМІЇ АРХІТЕКТУРИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР
1952

Серед привілля полтавських ланів, на березі сріблистої Ворскли розкинулася Опішня — один з центрів гончарного виробництва Української РСР.

Зелені долини й гори, вкриті кучерявими гаями, буйні колгоспні ниви й сади, глибокі яри і балки з дзюркотливими струмочками,—все милує зір вільного трудівника цього квітучого кутка Радянської України, невід'ємної частини великого Радянського Союзу, і збуджує до творчості, що гармонізує з красою рідного краю.

Опішня широко відома своїм килимарством та садівництвом. Але заслужену славу Опішні створили переважно гончарні промисли. Тому й недаремно в минулому столітті її називали «Афінами української кераміки».

Долини правого гористого берега Ворскли таять у собі багаті поклади найрізноманітніших керамічних глин — від горщикових до фаянсових. Опішнянські глини славляться своїми художніми якостями—пластичністю і барвистістю. Вони залягають порівняно неглибоко, що, природно, сприяло розвиткові в Опішні гончарства з найстародавніших часів. У далекому минулому глину тут називали «святою землею». Це свідчить про те, наскільки життєво потрібним був цей матеріал у побуті українського народу, в умілих і працьовитих руках якого вироби з глини часто ставали творами справжнього мистецтва.

Керамічний промисел Опішні має свою багатовікову історію. Тут під час розкопок великого кургана знайдено ряд керамічних виробів, які відносяться, можливо, до скіфської епохи. Культура кераміки на території України була відома ще задовго до утворення Київської Русі, яка, за даними літопису, мала вже високорозвинені керамічні промисли; зокрема київські кахлі славились по всій Європі художніми і технічними якостями своєї поливи і ангобів, набагато перевершуючи сучасні їм вироби Заходу. Кераміка вивозилась в числі інших товарів великим водним шляхом «Із варяг у греки». Так, у Швеції були знайдені керамічні писанки, виготовлені майстрами стародавнього Києва, а в деяких давніх швецьких похованнях були горщики київського виготовлення.

Кераміка широко входила у побут населення Київської Русі у вигляді найрізноманітнішого посуду та інших виробів хатнього вжитку, а також предметів оздоблення інтер'єра: майолікові поліхромні фризи прикрашували гридницю князя Володимира і його Бєлгородський палац, Десятинну церкву та інші будівлі часів Київської Русі.

Майолікові підлоги були невід'ємною частиною декоративного оздоблення чудових архітектурних споруд того часу, як наприклад, Київського Софійського собору, Переяславського і Чернігівського соборів та багатьох інших пам'яток.

І пізніше керамікою оздоблювали кращі будинки, монастирі й собори. Барвисті керамічні фризи, майолікові підлоги, кахельні розписні печі створювали багатство архітектурного оздоблення.

Велику кількість черепків керамічних виробів і, мабуть, переважно опішнянських, знайдено в Полтаві під час розкопок міських Петровських валів XVII і XVIII століть. Ці вироби гарні за формою, багато оздоблені розписом і гравірованим або ліпним орнаментом.

Найбільшої слави набувають опішнянські вироби у XIX ст. У цей час кераміка Опішні вивозиться не тільки в різні губернії Росії, але й далеко за межі країни. Вона скрізь і завжди користується великим успіхом, дістає високу оцінку за свою технічну і художню якості.

Для Опішні цього періоду характерно, що поряд з виробами, які обслуговують, як і раніше, побутові потреби села, з'явився новий асортимент, немовби відірваний від свого прямого побутового призначення і який вживається для декоративних цілей. Вироби подібного типу користувались великим успіхом у нового міського споживача.

Враховуючи дедалі зростаючий попит на опішнянську кераміку, земство відкрило в Опішні у 1894 р. гончарну майстерню-школу. Незабаром, через 4 роки, цю школу закрили за відсутністю «досвідчених техніків, які б могли пристосуватися до місцевих глин», як заявляли тодішні керівники майстерні.

Вплив земства на художню якість виробів був негативним. Земські діячі, в першу чергу, цікавились прибутковістю кустарного виробництва, а тому вони старались задовольнити смаки міського міщанства та буржуазії, і серед чудових зразків народної кераміки стали появлятися модні на той час серед буржуазії декадентські форми з утрированими спотвореними деталями. Орнамент також засмічувався чужими елементами декадентської тематики.

Проте, народні художні традиції були настільки сильними, що і на той час більшість опішнянських виробів відзначалася яскравим розписом, гармонією тонів, обумовленою природними тонами місцевих глин.

Умови, в яких працювали старі майстри-гончарі, в дореволюційній Росії, були надзвичайно тяжкими. Працювали всі члени сім'ї в тій самій хаті, де вони жили, іноді в невеликій прибудові. Через те у хаті завжди було

вогко, і це викликало професіональні захворювання. Крім того, вона швидко розвалювалась, що збільшувало витрати гончаря.

Особливо важким у праці гончаря було добування і обробка глини ручним способом. У гончарів-багачів цю роботу виконували учні і наймити, у гончаря-бідняка змушені були працювати усі члени сім'ї, незалежно від статі і віку.

В силу соціальних умов, що існували, майстер-гончар був у залежності від багача-підприємця або скупника. Кабальні умови позики і несплата її в строк, через недостачу грошей на купівлю фарб, свинцю та інших матеріалів, потрібних для примітивного виробництва гончаря, або випадкове невдале горнове випалення перетворювали самостійного майстра в наймита гончаря-хазяїна, який нещадно експлуатував і його працю, і його талант. Відома доля талановитого опішнянського гончаря кінця XIX ст. Давида Забіли, який жебракував по навколишніх селах через те, що був розорений місцевими багачами-підприємцями.

Заробіток гончаря у дореволюційні часи був надзвичайно низьким. Але й цей мізерний заробіток був підмогою в малоземельному господарстві полтавського селянина, що задихався від поміщицької і лихварської експлуатації.

Спроби земства подати селянству допомогу в розвитку кустарних промислів, не знищуючи справжньої експлуатації, надавали їй лише більш прихованої форми. Земство і окремі «меценати» з того ж самого поміщицького середовища наживали на кустарних промислах великі капітали, залишаючи майстрів, як і раніше, в напівзлиденному становищі.

Технологічна сторона гончарного виробництва в Опішні, як і в інших місцях України, на протязі віків майже не зазнавала змін. Знаряддя виробництва, виготов-

лені в процесі багатовікової праці, були нескладні. Серед них був гончарний круг, що складався з трьох частин—верхнього круга — «верхняка», нижнього круга — «спідняка» і залізної штанги, що з'єднувала їх,—«веретена». Такий круг давав можливість формувати найрізноманітніші види виробів.

Для розпису виробів служив коров'ячий ріжок, у вузький кінець якого було вставлене обрізане гусяче або куряче перо. Крім ріжка, були ще «ключки», різні дротяні гачки, петлі, якими виконували гравірувальні і ліпні роботи, а також фляндрували вироби.

Добута, роздрібнена і оброблена трудомістким ручним способом глиняна маса змішувалась з необхідними додатковими компонентами — шамотом і піском. Ці компоненти додавались для обезжирювання суміші та зниження температури плавлення, після чого маса розділялась гончарем, залежно від передбаченої величини виробу, на окремі «кулі». Ці кулі розмішувались в центрі верхнього круга гончарного верстата.

Приводячи в рух ногами нижній круг верстата, гончар обома руками «зводив» (витягував) глиняний конус, потім опускав його вниз і тоді, натискуючи обома руками зсередини і зовні, формував, надаючи виробу певної форми.

Витягуючи виріб до потрібної товщини і розміру, гончар відгинав верхній край—«зводив пелюстку»—і, нарешті, зрізав його з круга спеціальним дротом.

Коли виріб не розписувався поливою, то ще до зрізання його з круга узор у вигляді окремих ліній, крапок, рисочок наносився, наче гравірувався ножем або ключкою по сирому черепку, або ж саморобним пензлем кольоровими глинами наносились різноманітні горизонтальні «смужечки», «кривульки» тощо. Поверх них робили вертикальні мазки—«ляпки», «яблучка» і т. ін. Вироби, що вкривалися поливою, злегка просушувались на дош-

ках (п'ятрах), потім розписувались кольоровими ангобами і поступали в горно на випалювання. Випалювання в більшості випадків провадилося в примітивних горнах—ямах, викладених цеглою, що давало великий процент браку, який іноді зводив нанівець усю попередню тяжку роботу гончаря. Після випалювання вироби виймались з горна, сортувались і надходили в продаж.

Завдяки постійній праці народного майстра з певним матеріалом, в даному разі з глиною, створювався ряд технічних прийомів його обробки, характерних для даного матеріалу.

Велика технічна майстерність і досконале знання матеріалу допомагали і допомагають опішнянському майстрові знайти раціональне практичне і художньо-декоративне рішення форми і оздоблення керамічного виробу. Форми опішнянських виробів, як і взагалі більшості керамічних виробів, створюються в переважній більшості круговими рухами гончарного круга і натиском руки формувальника, відзначаються плавністю профільного контура, легкістю і плавністю переходів від одного об'єму до другого. Винайдена внаслідок багаторічного досвіду форма нерідко зазнавала згодом змін, залежно від індивідуальності майстра і від нових побутових вимог, що виникали. Але вона завжди зберігала свої основні характерні особливості.

Форми виробів старої Опішні відрізнялись, насамперед, своєю великою різноманітністю. Опішнянські горщики—«плоскуни», «стовбуни», «кашники» та інші відповідали запитам хатньої господарки. Вироблялась і виробляється в Опішні оригінальна форма горщика, що має місцеву назву «репатки». Форма ця збереглась з найдавніших часів і виготовлялася ще гончарями «керамельниками» стародавнього Києва. (Ця форма, знайдена в курганних розкопках, має назву руського горщика). Вона являє

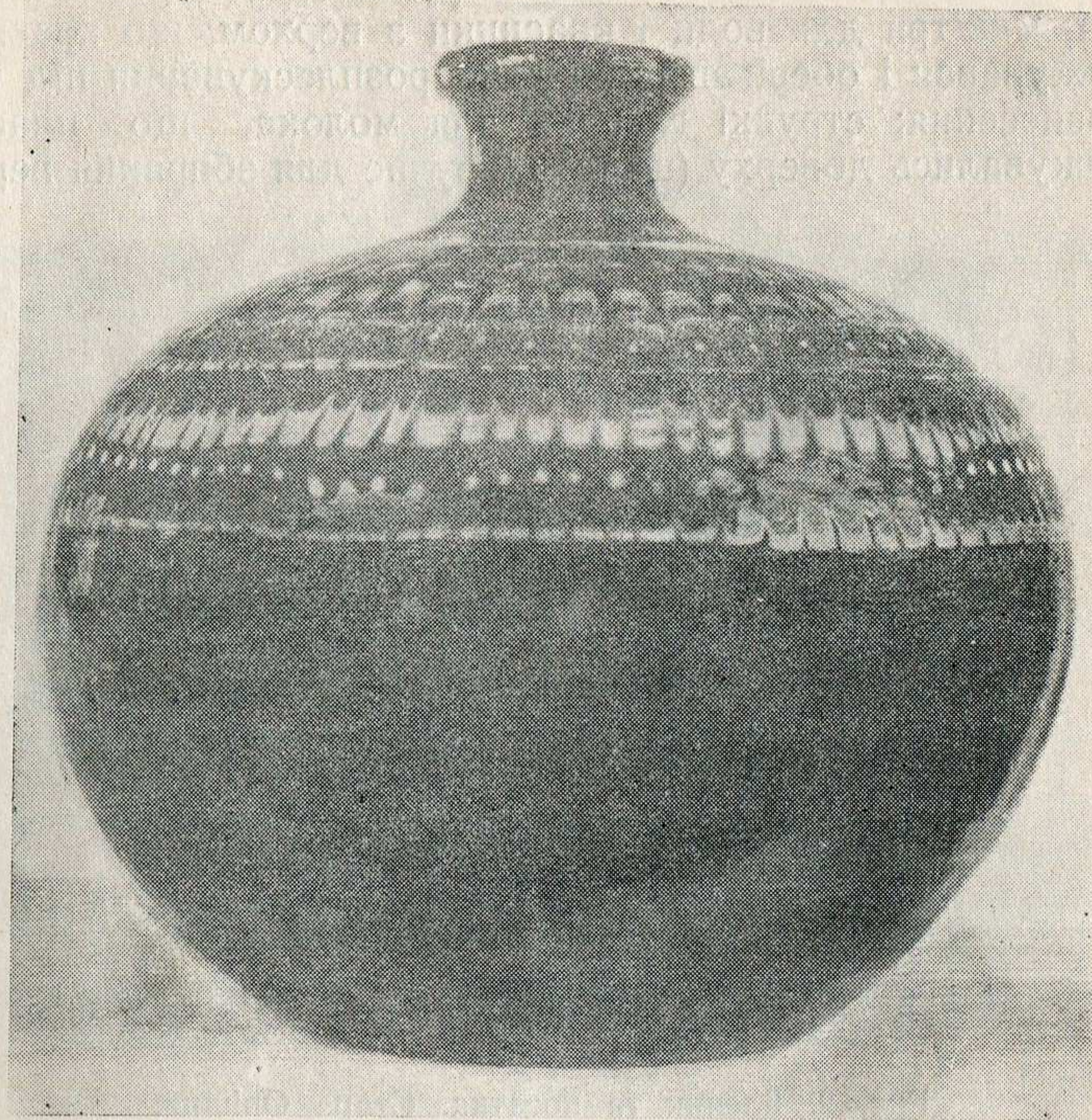

Рис. 1. Ваза. Традиційна форма. Розпис фляндруванням.

собою довгастий горщик, який плавно звужується донизу, з різко відмежованим розгорнутим бортиком.

Виготовлялись в Опішні і різноманітні ринки: ринка з тулійкою (трубчастою ручкою), зручна для перетрушування у ній м'яса, що жариться, коса ринка з бортом, що прикриває птицю, яка в ній печеться, ринки на ніжках для жарення оладків, вергунів і т. п., «носатка» з

широким коротким носиком і ручкою для розливання олії, макітри для води і квасники з верхом, що красиво звужувався і оберігав рідину від розплескування під час перенесення; стрункі глечики для молока, що плавно звужувались доверху (це було зручне для збирання верш-

Рис. 2. Глечик та носатка. Стара Опішня.

ків). Здебільшого шийка опішнянського глечика (рис. 2, 3, 4, 5) зроблена без різко обмежених плечиків і плавно переходить в корпус глечика, який звужуючись, закінчується досить широкою стійкою основою. Вироблявся в Опішні також і більш «парадний» тип глечиків—багато орнаментовані. Цей тип глечиків найчастіше мав подовжену шийку, поділену на ряд концентричних рубчиків—валиків, що закінчувалась широко розгорнутим бортиком у вигляді чашечки квітки. Шийка такого глечика

Рис. 3. Макітра. Стара Опішня.

була різко відмежена від його кулеподібного корпусу. Ручка глечика в місці прикріплення прикрашалась ліпленням.

В Опішні вироблялись також барила і барильця для горілки і наливок, баклаги і баклажки для води та напоїв, ліпні або розписані парадні куманці для свят та ін. (рис. 6).

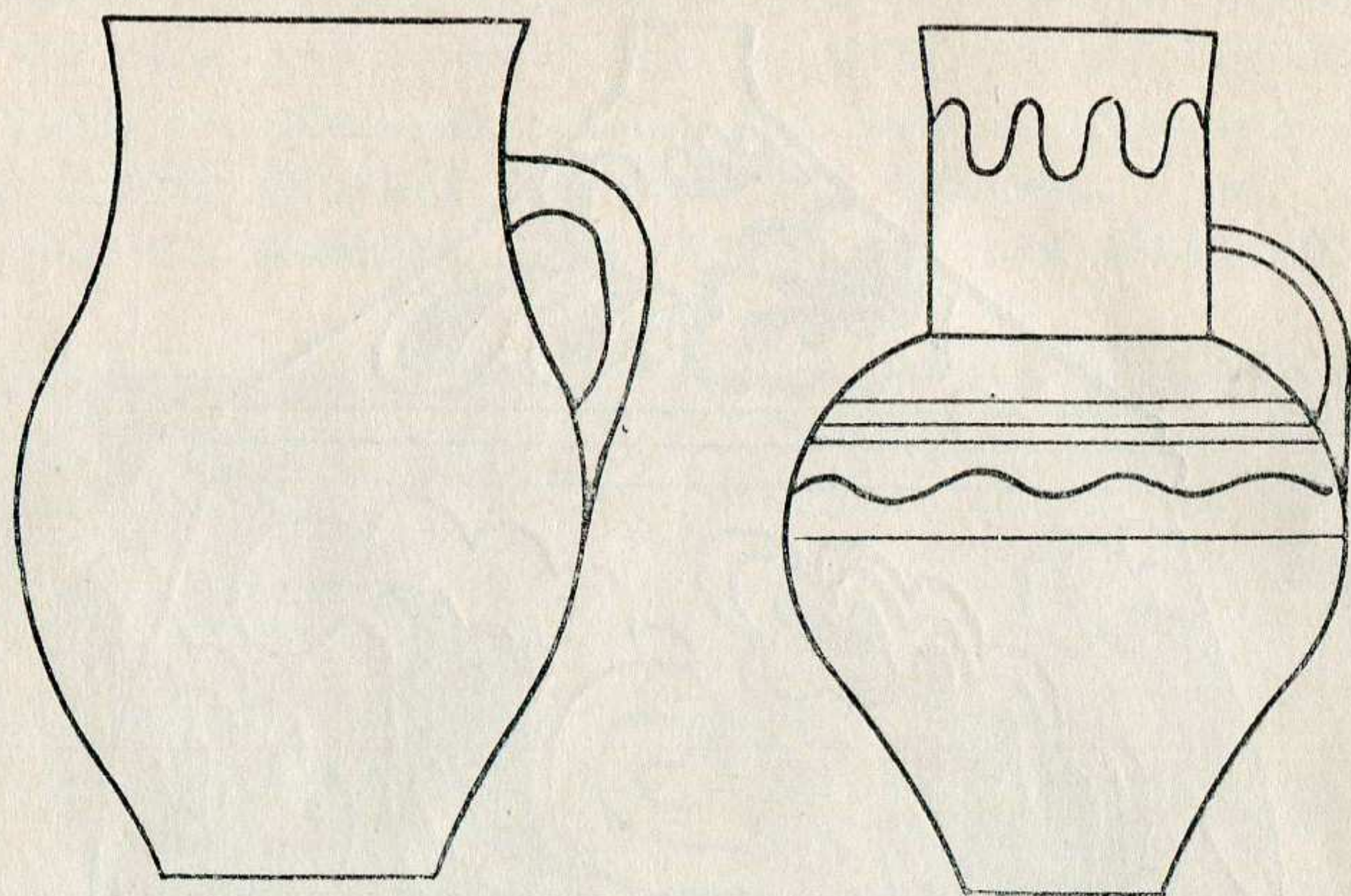

Рис. 4. Глечики. Стара Опішня.

Рис. 5. Глечики. Сучасна і стара Опішня.

Рис. 6. Баклажка-куманець. Стара Опішня.

Деякі посудини під впливом фантазії майстра набирали форми птахів або звірів, але художник-гончар завжди уміло пристосовував звірині форми до утилітарного призначення предмету (рис. 7). Різноманітність форм опішнянських мисок обумовлювалась залежністю від їх побутового або обрядового призначення. Тут і миска, що плавно закінчується вузьким бортиком, і миска, подібна до тарілки, що має широко відкинутий бортик, і велика, глибока «шленська» миска з красивим розписом та ряд інших (рис. 8).

По всій Полтавщині славилась Опішня своїми іграшками-свищиками, цією своєрідною народною побутовою скульптурою. Народні майстри вміли взяти з навколишньої дійсності найбільш характерне, типове, і тому народна скульптурна іграшка була завжди свіжою і оригінальною. Цікавий для дітей свищик привертав і зір дорослої людини, примушуючи її посміхнутися тій чи іншій влучній характеристиці (рис. 9). Керамічні іграшки: козочки, рибки, круторогі баранчики, відгодовані свинки, гривасті леви, півники, зобата качечка, різні коники—кінь з сміливим вершником-козаком, кінь з мішкуватим паном, казковий триголовий коник, відповідний до триголового коника в'ятської народної іграшки, нянька з дитиною тощо, відзначались простотою технічного виконання, лаконічністю і виразністю загальної форми. Іграшки звичайно тільки вкривались поливою, іноді розписувались. Виготовлялись вони найчастіше учнями-підлітками, але іноді і відомими гончарями. Іграшка відкривала широкий простір для фантазії майстра, перетворюючи його в справжнього казкаря, веселого винахідливого витівника, тонкого спостерігача сучасного йому побуту.

Колір опішнянських виробів без ангобування коливається від насиченого червоного (колір місцевої глини «червінки») до майже білого, що залежить від більшої або меншої домішки білої глини—«побілу».

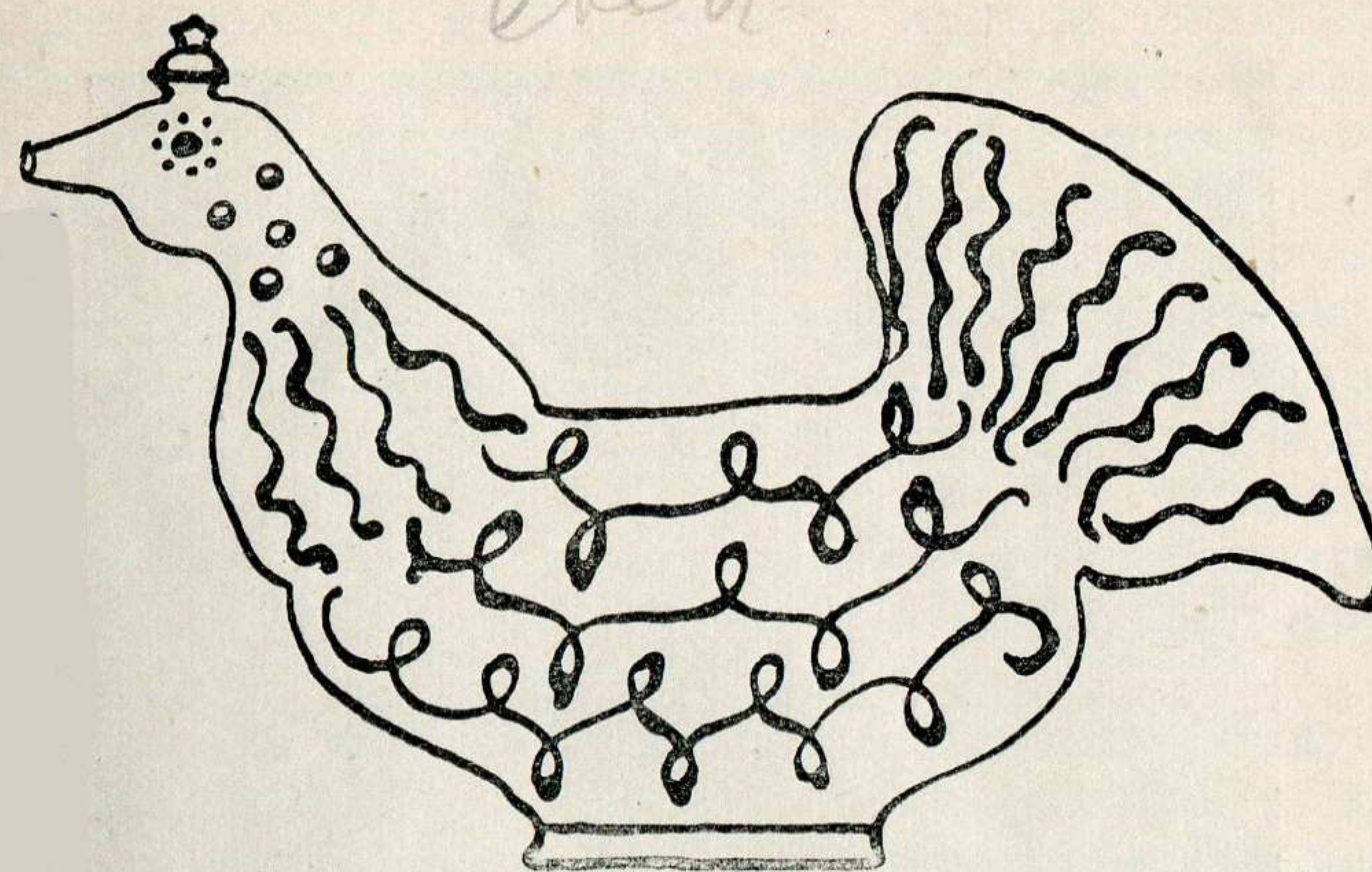

Рис. 7. Посудина-птиця. Стара Опішня.

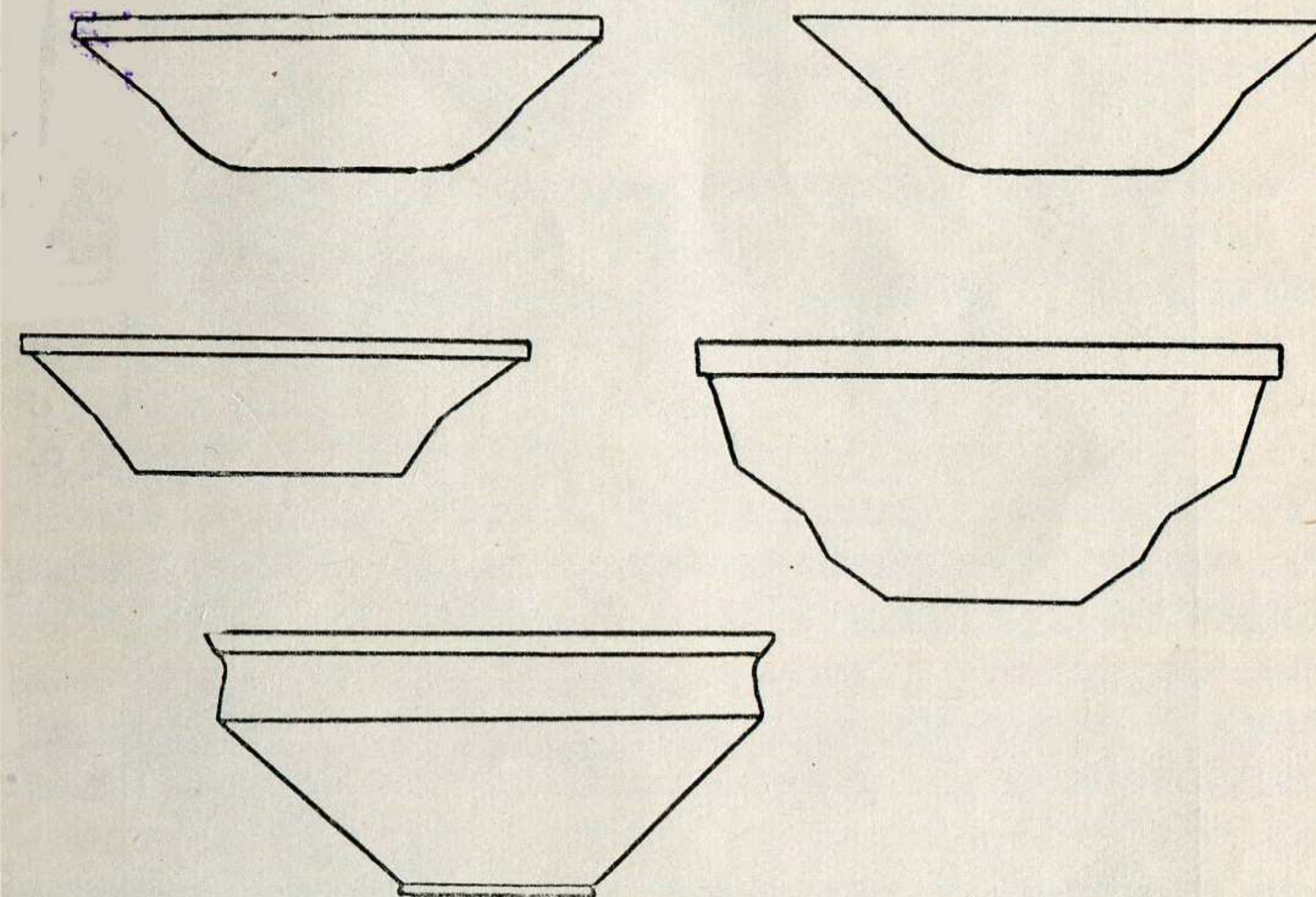

Рис. 8. Профілі мисок. Стара Опішня.

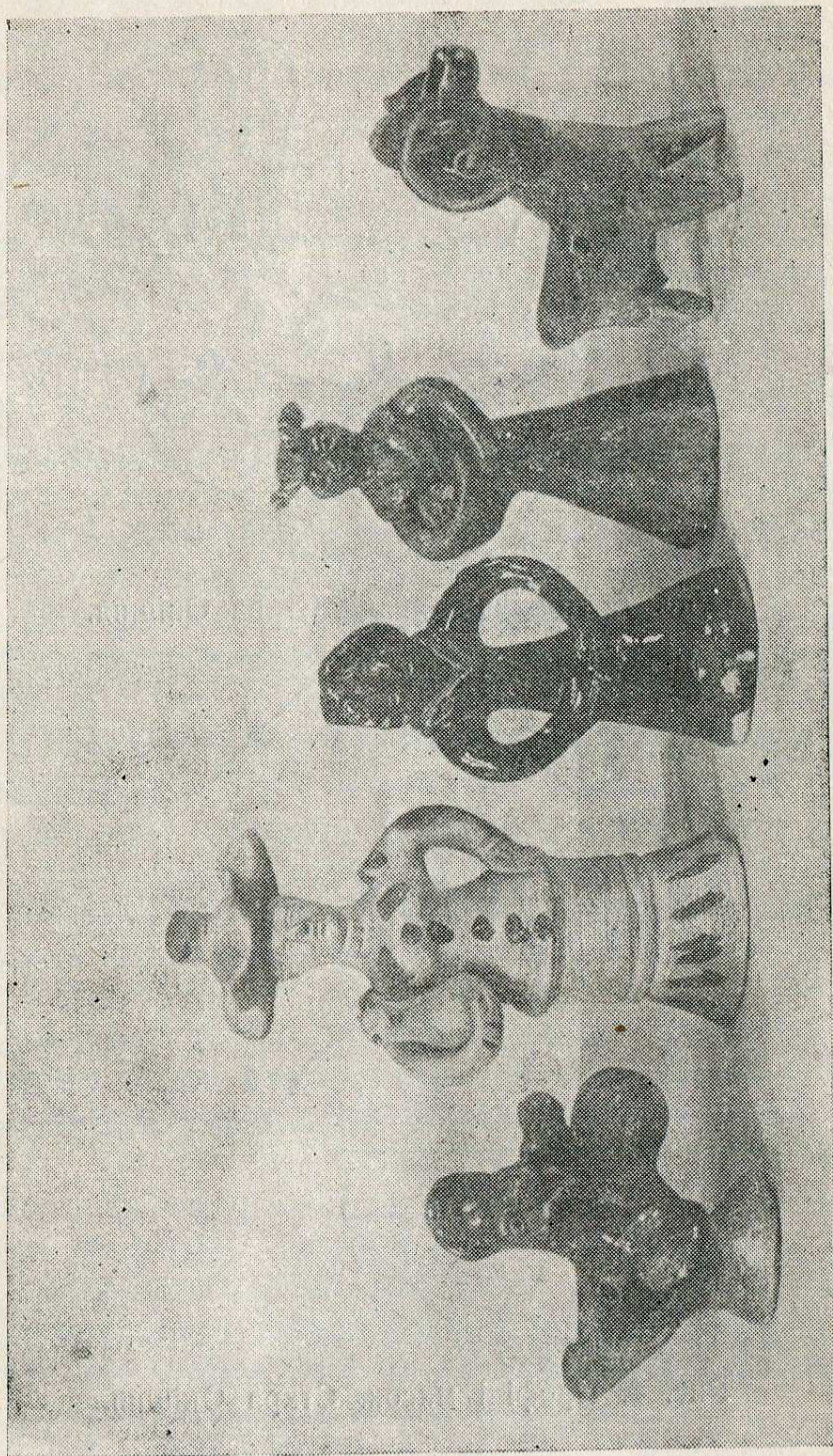

Рис. 9. Дитячі іграшки. Стара Опішня.

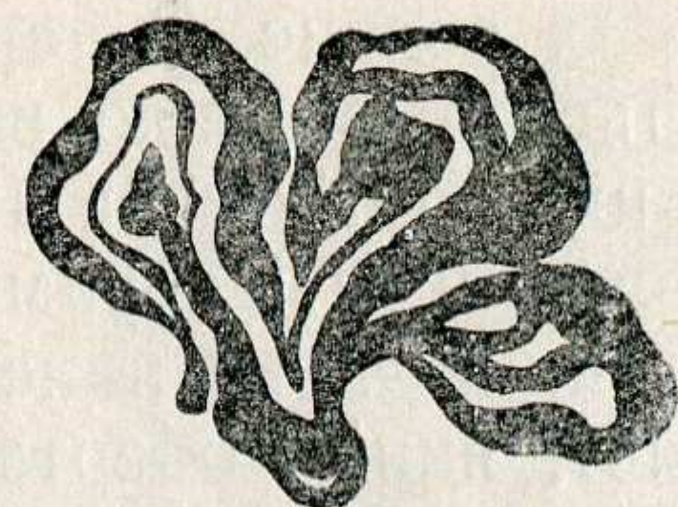
Завершальним моментом виготовлення керамічних виробів в Опішні майже завжди був їх розпис. В народному мистецтві він логічно пов'язується з формою виробу. Орнамент не порушує форми, але ніби обтікаючи її, підкреслює всі характерні її риси. Особливості керамічного орнаменту випливають також з техніки його нанесення, яка полягає в тому, що на предмет, який обертається, наноситься фарба ріжком або піпеткою. Звідси його концентричні смужки, прямі, зигзагоподібні, хвилясті, що ритмічно чергуються з перетинаючими їх елементами. З двох видів орнаментів—геометричного і рослинного—найчастіше зустрічався останній.

Колірна гама опішнянських орнаментів будувалася на різноманітних сполученнях білого, червоного, зеленого, коричневого кольорів з невеликою кількістю чорного.

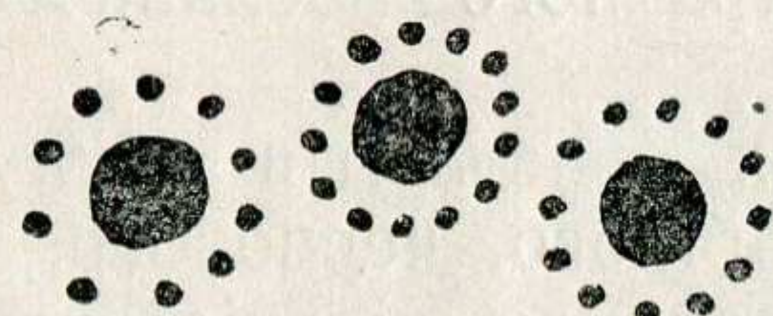
Колірні особливості опішнянського розпису полягали в мажорній гамі перелічених локальних кольорів, які чергуються яскравими плямами в композиційному ритмі орнаменту, завжди добре пов'язаного із загальним фоном виробу.

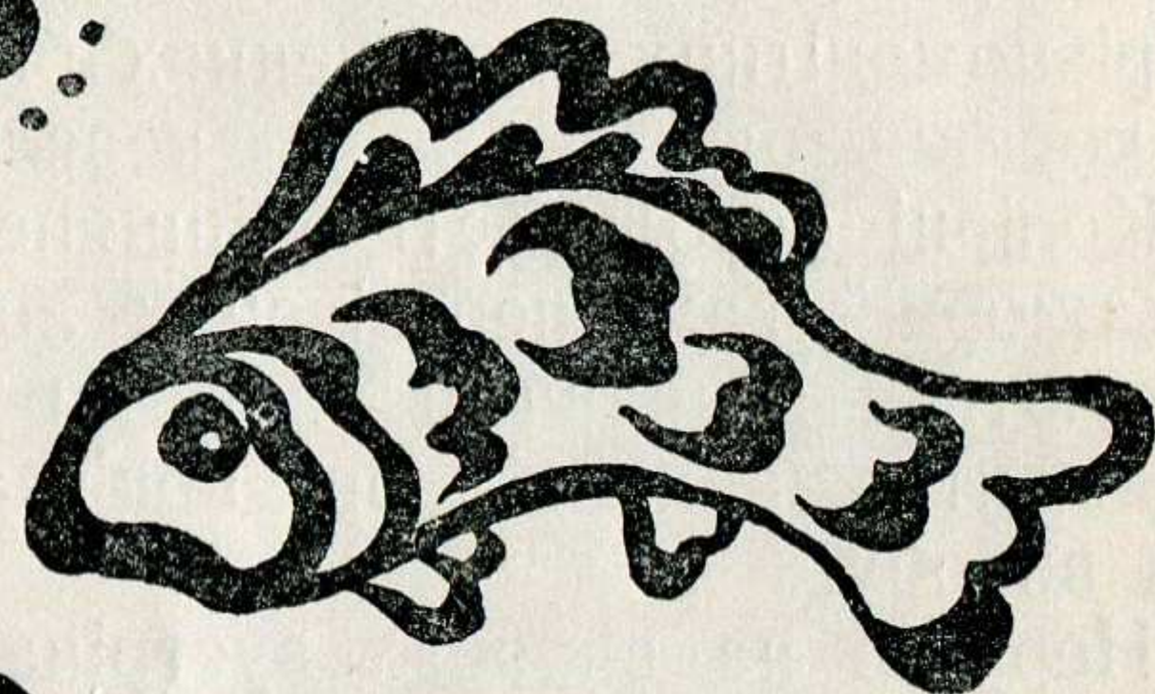
Нерідко на виробах зустрічались зображення риб, птахів (півні, сови, пави), рідше людей (звичайно у вигляді вершників). Але й ці зображення підпорядковувались загальній вимозі декоративно-орнаментальної стилізації.

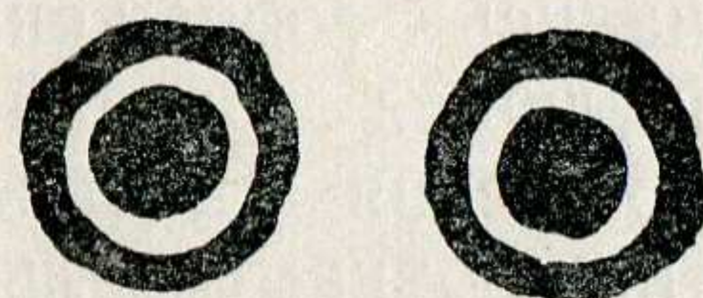
Вироблені протягом століть опішнянськими майстрами орнаментальні форми та їх елементи мають свої традиційні назви: «опускання»—концентричні вузькі стрічки, «смужечки»—концентричні вузькі смужки, «кривульки»—концентричні хвилясті смужки, «зірочки» — шестипелюсткові розетки, «фіалочка», «виноград», «хмелик», «волові очі»—невеликі кружочки з краплею посередині, «сосонки» — пряма гілочка з кількома боковими симетричними відгалуженнями, «решітки», «клинці» та ін. Іноді орнаментальна композиція в цілому мала свою особ-

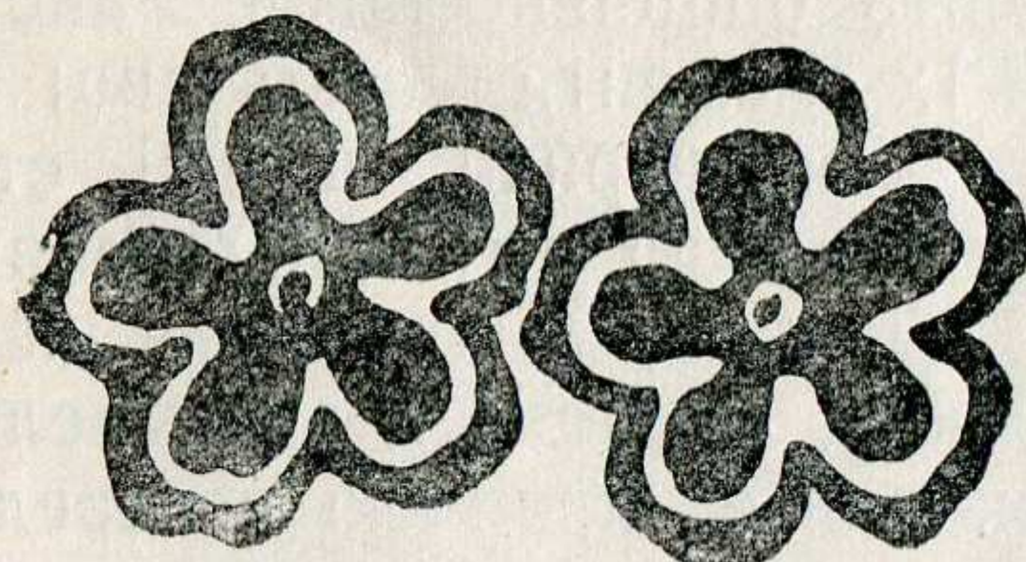

Рис. 10. Елементи керамічного орнаменту. Стара Опішня.

ливу назву, наприклад «стовпова мальовка» означала певний розпис миски, де ряд трикольорових концентричних смужок розтягувався спіральними рухами шпильки, або «шленкова мальовка», де на червоному (червінковому) фоні миски ряди білих стрічок перекреслювались поперечними кольоровими «паличками» і т. д. (рис.10, 11).

Найпоширенішим видом декорування виробів було «фляндрування»[1], рідше контурний розпис. Ліплення зустрічалось рідко. Вироби, які не вкривалися поливою, оформлялись звичайно примітивним способом гравірування. Гравірування полягало в тому, що простий геометричний орнамент, який складався з окремих крапок, хрестиків, рисочок, наносився ножем або гачком по сирому виробу (рис. 12).

Зневажливим було ставлення до народного мистецтва в царській Росії. Це й було причиною того, що імена старих опішнянських майстрів, як і переважної більшості народних майстрів, історія нам майже не зберегла. Описуючи і збираючи опішнянські вироби, земство теж не цікавилось прізвищами майстрів. В «Сорочинському ярмарку» (с. Сорочинці розташоване недалеко від Опішні) Гоголь яскраво описує віз гончаря, де місцями виглядала «яка-небудь розписана яскраво миска або макітра, привертаючи зворушені погляди поклонників розкоші» і «багато прохожих поглядало з заздрістю на високого гончаря, власника цих дорогоцінностей». Однак ім'я гончаря, якщо й було знайоме цим прохожим, скоро забувалось їх нащадками, і імена тільки небагатьох гончарів дійшли до нашого часу.

З опішнянських народних майстрів кінця XIX століття відомий чудовий майстер «дід» Федір Червінка

[1] Вид розпису, коли спущені ріжком різні фарби розтягаються спеціальним гачком; змішення фарб надає рисунку вигляд мармуру; складний за виглядом рисунок виконується майстром за 2—3 хвилини (див. рис. 16).

Рис. 11. Елементи керамічного орнаменту. Стара Опішня.

(1868 року народження), саме прізвище якого, немов пов'язане з назвою найкращої опішнянської глини—«червінки».

У своїй творчості Червінка твердо відстоював традиції рідної Опішні від нав'язуваних їй земством чужих форм. В цьому ж дусі він виховував цілий ряд майстрів гончарів. Його вироби славились далеко за межами Опішні. Він звичайно орнаментував ліпним орнаментом і гравіровкою миски, тарілки, декоративний посуд, створював також і скульптуру, яка з успіхом розповсюджувалась на околишніх ярмарках. Його горщики, глечики завжди вдалі за формою, робились з білої глини («побілу»), і після випалення набували ніжного рожевого кольору, орнаментувались з допомогою ножа геометричними узорами-хрестиками, хмеликом та ін. Він вперше частково застосував і штамп.

Червінка брав участь у виставках—губернських і всеросійських і був нагороджений 4 медалями.

Поряд з Червінкою працював і гончар Герасим Гладиревський. Його праці здебільшого відзначались декоративністю розпису (рис. 13), але деякі з них, переважно вази, він прикрашував модними на той час декадентськими узорами. На московській і полтавській виставках він був нагороджений медаллю і похвальними грамотами.

З учнів «діда» Червінки особливо відзначався Юхим Рєзнік, заслужено нагороджений на другій Всеросійській кустарній виставці 1913 року. Ось що написано в альбомі цієї виставки: «В цьому відношенні Полтавська Опішня різко виділялась на 2-й Всеросійській виставці. Праці В. Козака, Ю. Рєзніка, Ф. Червінки, В. Пороcного привертали загальну увагу.

Успіх їх наочно засвідчений у формах і оригінальному оздобленні полтавської кераміки, яка звила собі гніздо, головним чином, в Опішні».

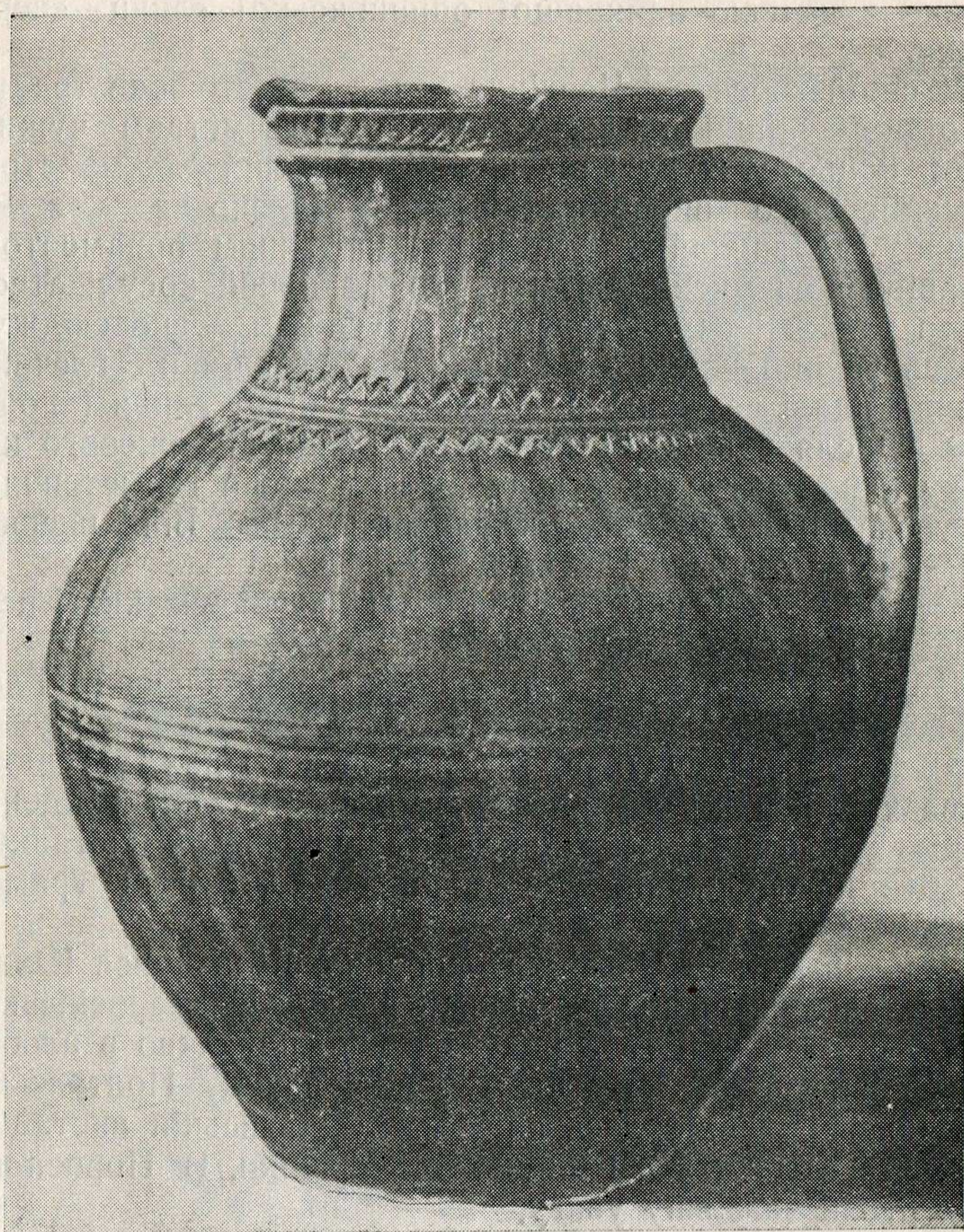

Рис. 12. Глек. Техніка гравірування. Стара Опішня.

В орнаментах Ю. Резніка, переважно рослинних, відображалась місцева флора. Соняшник, виноград, хміль, дзвіночок, барвінок, переплітаючись один з одним,

Рис. 13. Ваза та глечик. Автор Г. Гладиревський.

майстерно розміщались ним на виробі. За кольором його орнаменти відзначались свіжістю, глибокою тональною виразністю і соковитістю.

Майстри Опішні брали участь у декоративному оздобленні будинку полтавського губернського земства. Ними виконані внутрішні і зовнішні фризи, орнаментальні вставки, пічні кахлі та ряд інших архітектурних деталей.

Роботи виконувались частково за ескізами професіональних художників, частково за самостійними композиційними рішеннями. Для цього будинку в Опішні була виготовлена високоякісна поливна черепиця. Керамічне оздоблення будинку стало його найкращою прикрасою.

В Опішню почали надходити замовлення на виготовлення декоративних кахлів для приватних і громадських будинків (Полтавського земельного банку, Київського Куренівського міського училища і т. д.). Більшість цих замовлень виконувалась за ескізами архітекторів, що не завжди давало можливість народним майстрам застосовувати у цій новій справі свій досвід і виявити свій художній смак.

Значення народного мистецтва не могло бути правильно оцінено за капіталістичного ладу. Тільки Велика Жовтнева соціалістична революція відкрила широкий шлях творчим силам народу.

Нові можливості відкрились і перед гончарями Опішні, праця яких стала справою честі, доблесті й геройства. Назавжди було покінчено з експлуатацією майстрів-бідняків багачами. Нові умови життя об'єднали майстрів кустарів-одиночок у виробничі колективи-артілі.

Центром, навколо якого почали збиратися гончарі, була відкрита у 1926 році в Опішні профтехшкола з виробничою майстернею, яка перебувала у віданні Опішнянського кустаркредиту системи «Горностройсоюзу». Як школа, так і майстерня не могли охопити усіх бажаючих працювати в колективі, тому в кінці 1929 року тут було організовано артіль «Художній керамік». Новоорганізована артіль була у віданні «Вукоопромради». Вона відразу ж поставила своїм завданням виготовлення не тільки господарського посуду, але й художньо-декоративних виробів.

Кращі опішнянські майстри-гончарі і рисувальниці були членами артілі, яка об'єднувала понад 200 чоловік.

З метою розширення керамічного промислу і об'єднання художніх сил, артіль почала всіляко поліпшувати технологію виробництва і розпочала будівництво технічно обладнаного заводу. В ньому були встановлені механічні глиномішалки, бігунці, жорна, шарові барабани та інші агрегати.

Завод мав просторі, залиті світлом цехи. Механізація найтрудомісткіших процесів виробництва, а саме: переробка і підготовка сировини провадилась спеціальними агрегатами, що набагато полегшувало важку працю гончаря. За хорошими гончарними верстатами працювали майстри і художники-кераміки. При заводі був клуб, в якому була бібліотека, працювали музичний і хоровий гуртки. Цей завод, побудований у 1933 році, існує й досі.

Для виробничої маси опішнянських виробів брали і беруть тепер переважно місцеві глини: «гончарну опішнянську» спікання 1256°, «червінку» (її використовують також як барвник для ангобування виробів), червону глину спікання 1050°, додаючи 15 проц. шамоту і 10 проц. піску. Одна з найбільш вогнетривких «валких» місцевих глин фаянсового типу, що має тут назву «побілу», йде тепер тільки для ангобування виробів, бо кількість цієї глини невелика внаслідок невмілого добування її в минулому, яке привело до виснаження і засмічування виявлених раніш запасів. Найбільш відомі залягання глин знаходяться за 1,5—2 кілометри від заводу в лісі; глина залягає «лінзами» (тип пласта) на глибині від 2 до 15 метрів. Добувається вона за допомогою вертикальних колодязів і подається нагору звичайним коловоротом.

Значно збагачено тепер палітру барвників і якість полив, а це привело до покращання художньої якості виробів. Варто згадати про місцевий барвник, що має назву «описки» і зустрічається в Опішні на низинах у вигляді болотної бобової руди (залізиста сполука марганцю) і дає фарбу від вишневої до майже чорної.

Практичний досвід опішнянських майстрів, залишаючись основою, на якій будувалось виробництво, вимагав підведення під нього нової наукової бази. Стара професіонально-технічна школа, вже не могла задовольнити нові всезростаючі вимоги в галузі підготовки майстрів. Тому в 1936 році тут було відкрито дворічну керамічну художню школу. Ця школа мала хороше приміщення для теоретичного і практичного навчання, досвідчені кадри інструкторів. Технічна підготовка майстрів була високою. Ті, що закінчували школу, виходили з хорошими знаннями в справі обробки і формування глини, із знанням технологічного процесу виробництва. Однак художнє керівництво школою не забезпечувало в достатній мірі чіткої спрямованості в роботі. При навчанні майстрів не завжди враховувались особливості майоліки, а тому часто прищеплювались художні форми, властиві не глині, а таким матеріалам, як дерево, тканина, метал.

Такою була Опішня на початок 1941 року. Напад німецько-фашистських загарбників порушив мирне життя радянського народу. Частина членів опішнянської артілі пішла на фронт—в ряди Радянської Армії, а ті, що залишилися в Опішні, припинили свою роботу на заводі.

Будівлі завмерлого заводу похмуро височіли на північній околиці села. В серпні 1943 року Опішня була визволена Радянською Армією від німецько-фашистських окупантів. Бій за Опішню тривав 10 днів, і центром його був керамічний завод, за міцними кам'яними будівлями якого засів ворог.

На садибі заводу, потонувши в квітах, стоять скромні пам'ятники на могилах доблесних воїнів, які віддали своє життя за визволення Радянської України.

Через 4 дні після визволення Опішні місцева артіль відновила свою діяльність. Вона зайняла під виробничі цехи приміщення колишньої керамічної школи і за допомогою районних організацій відродила на руїнах свою любиму справу. Незабаром артіль перейшла у відання Полтавської Облхудожспілки. Руйнування, заподіяні німецько-фашистськими окупантами, були величезними, доводилось починати справу майже спочатку. Було відбудовано головний корпус заводу. Чисті й просторі цехи піднялися з руїн. Загальна робоча площа заводу дорівнює тепер 1300 м^2.

Технологічний процес переробки маси повністю механізовано. На заводі виготовляється переважно асортимент господарсько-побутових виробів: горщики, миски, банки, куропоїлки, глечики, макітри та інше, в приміщенні колишньої керамічної школи виробляють квіткарі, вази, куманці, барильця, барани, скульптурні оздоблення, іграшки, декоративні блюда і т. д.

Партія і уряд вживають усіх заходів для максимального виявлення і дальшого розвитку народних талантів, дбайливо виховують кадри народних митців. Соціалістичні методи праці—змагання, колективна співдружність сприяють творчому зростанню кожного члена артілі. Кількість членів її щорічно збільшується. Так, порівнюючи з 1929 роком, у 1951 році вона зросла більше як на 50 процентів. В колективі 22 стахановці, 6 бригад відмінної якості. Наявність добре кваліфікованих майстрів створює можливість для підготовки нових, молодих кадрів. Уже тепер понад 20 чоловік обдарованої молоді—учнів працюють гончарями і рисувальниками.

Матеріальне становище членів артілі весь час поліпшується. Щорік підвищується середній заробіток гончаря і рисувальника. Кращі праці відзначаються грошовими преміями. Так, в порядку заохочення тільки в 1950 році було видано працівникам артілі понад 10 000 крб. премій та з соціально-побутового фонду 8 000 крб.

Артіль брала участь у Всеукраїнській виставці 1936 ро-

ку, у Паризькій виставці 1937 року, де одержала диплом II ступеня. На Всеукраїнському конкурсі 1947 року вона посіла друге місце і була відзначена премією.

Ця артіль має усі необхідні умови для дальшої плодотворної роботи, в тому числі міцну сировинну базу, велике приміщення і чудове обладнання. Цього літа артіль приступила до спорудження своєї електростанції, яка дасть можливість електрифікувати усі приміщення заводу.

Крім артілі «Художній керамік», в Опішні працює близько 15 років артіль «Червоний гончар» (системи інвалідної кооперації). Тепер вона об'єднує близько 50 гончарів, випускає виключно господарський посуд, полив'яний і частково розписаний. Правда, якість її продукції нижча за якість продукції, яку виробляє артіль «Художній керамік».

Недавно розпочала свою роботу новоорганізована артіль в системі Райпромкомбінату. З виробів, які випускає ця артіль, треба відзначити хорошу й красиву за формою дитячу іграшку-пташку.

Гордість і найголовніше багатство опішнянських артілей становлять їх майстри.

Крізь тяжкі роки підневільної праці на поміщика і купця народ проніс свою любов до красоти. Добре враховуючи цінність праці, майстри щедро затрачали її на декорування побутових виробів. Все багатство місцевої флори відображали опішнянські гончарі на своїх виробах. Наче польові квіти, розквітали глечики, миски, куманці на полицях хат, милуючи зір своїм життєрадісним колоритом, вносячи святковість в похмурі трудові будні підневільного селянства царської Росії.

Творчо обдаровані, пройняті любов'ю до своєї справи майстри Опішні дістали в умовах радянської держави широкі можливості для вільної творчої праці, неухильного зростання і вдосконалення своєї майстерності. Розвиваючи кращі традиції народного мистецтва, вони збагачують його новим, соціалістичним змістом, матеріал для якого дає наша прекрасна радянська дійсність.

Завдяки всезростаючому добробуту трудящих з побуту поступово зникає глиняний побутовий посуд, його замінює тепер фабричний, вироблюваний з таких матеріалів, як фарфор, фаянс.

Вимоги нового побуту стимулюють майстрів освоювати і випускати новий, найрізноманітніший асортимент виробів: квіткарі з підставками, підставки для електроламп, настільні попільниці, дитячі іграшки та інші декоративні вироби.

Опішнянські майстри освоїли виробництво художніх майолікових плиток для зовнішнього і внутрішнього облицювання будинків. Першу спробу виготовлення майолікових плит за радянської влади було зроблено в Опішні 1935 року для кіосків Союздруку. Художнім недоліком цих перших плиток було механічне запозичення орнаментів з узорів звичайної канвової вишивки хрестиком. Правда, цей недолік трохи компенсує соковита тональність опішнянських глин і ангобів. У 1949 році декоративні плитки були виготовлені майстрами Опішні для інтер'єра зразкового універмагу Художпромспілки в Києві.

Майстри Опішні успішно перебороли технічні труднощі, які полягали в складності випуску однорідної за кольором плитки і у боротьбі з деформуванням її після випалення (рис. 14).

Орнамент плиток типовий для керамічного розпису і ліплення, гармонійний за колоритом. З плиток роблять фризи, настінні панно, ними облицьовують колони і пілястри.

У 1951 році Опішня виконує замовлення на керамічне панно з майолікових плит та інші деталі для нового вокзалу в м. Миргороді.

Любов до рослинного орнаменту збереглась в сучасній

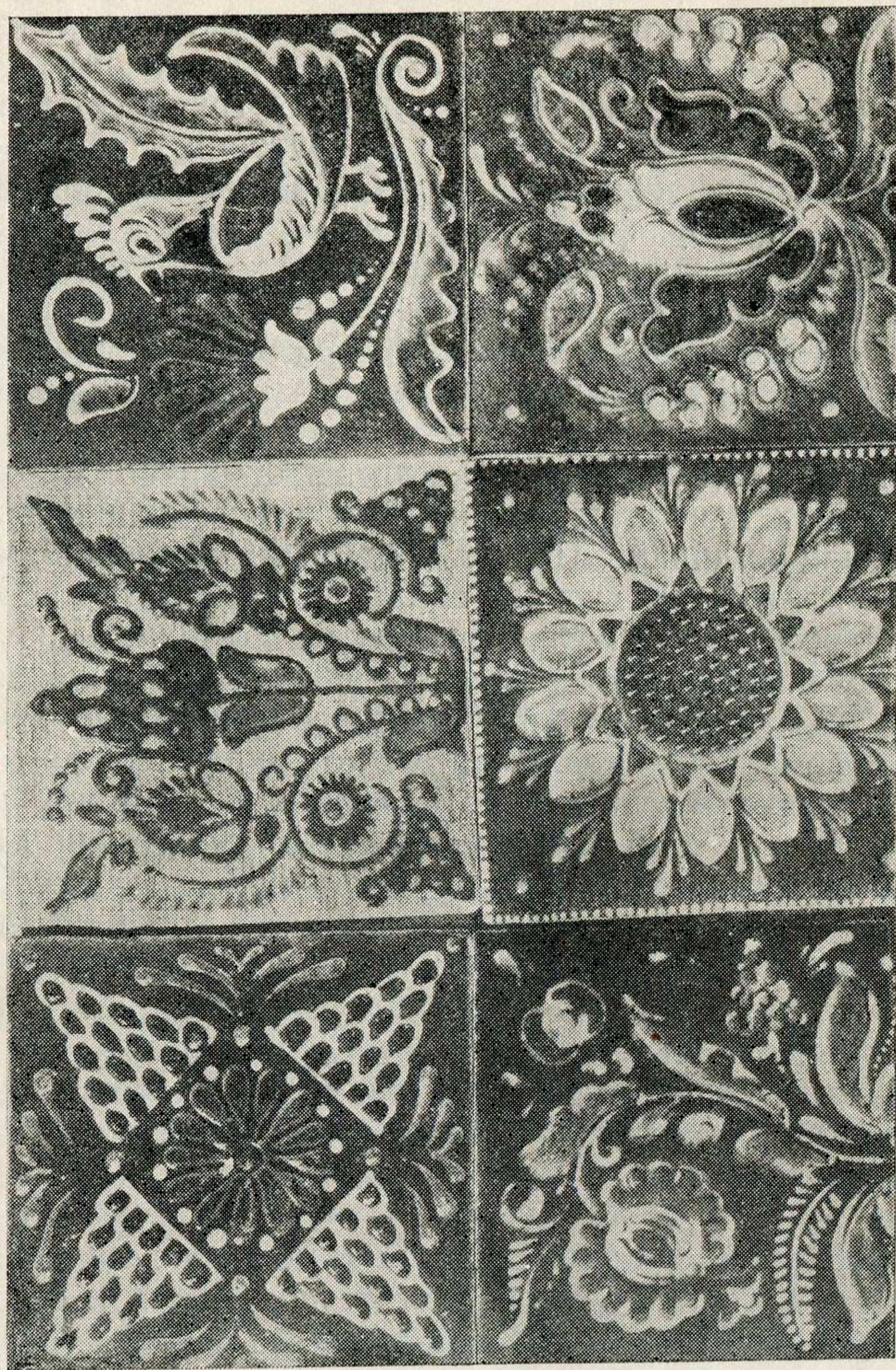

Рис. 14 Керамічні плитки. Розпис М. Каші.

Рис. 15. Приклад асиметричного орнаменту. Автор О. Селюченко.

Опішні. Рослинний орнамент її майже завжди будується за типом симетричного орнаменту, в якому та чи інша композиційна пляма ритмічно повторюється.

В асиметричних орнаментах, що зустрічаються рідше, опішнянський майстер вміло зберігає композиційну рівновагу (рис. 15). Орнамент як старої, так і сучасної Опішні невеликий, але й не дрібний. Декоративні плями розташовуються на тому чи іншому відрізку форми, ніколи не порушуючи її цілісності, рідше заповнюють усю форму.

Рослинний орнамент трактується опішнянським майстром в площинній манері і не порушує поверхні форми. Незважаючи на стилізацію, рослинні елементи орнаменту зберігають цілком реальний образ, взятий з природи. Народний майстер завжди лишається художником-реалістом, добираючи найбільш характерне, типове. Властиві мистецтву старих майстрів Опішні декоративна сила, барвистість, багатство орнаментальних композицій характерні і для сучасної опішнянської кераміки.

Зберігаючи традиції минулого, майстер сучасної Опішні відбиває в орнаменті радянську дійсність (рис.16), вводячи радянську емблематику: літак, п'ятикутну зірку, кремлівські башти, герби та ін. (рис. 17). Ці елементи широко застосовуються в орнаментальному рішенні декоративних предметів — ваз, блюд, а також художніх облицювальних плиток.

Колірна гама опішнянських виробів все більше розширюється, відповідаючи красі і радості життя радянської людини. Майстри сьогоднішньої Опішні прекрасно володіють матеріалом і вміють його підпорядкувати художнім завданням, що ставлять перед ними нові умови життя, нові естетичні запити радянських людей. Тому створені ними майолікові вироби стають органічною частиною інтер'єра сучасного житла.

З техніки декорування виробів у сучасній Опішні

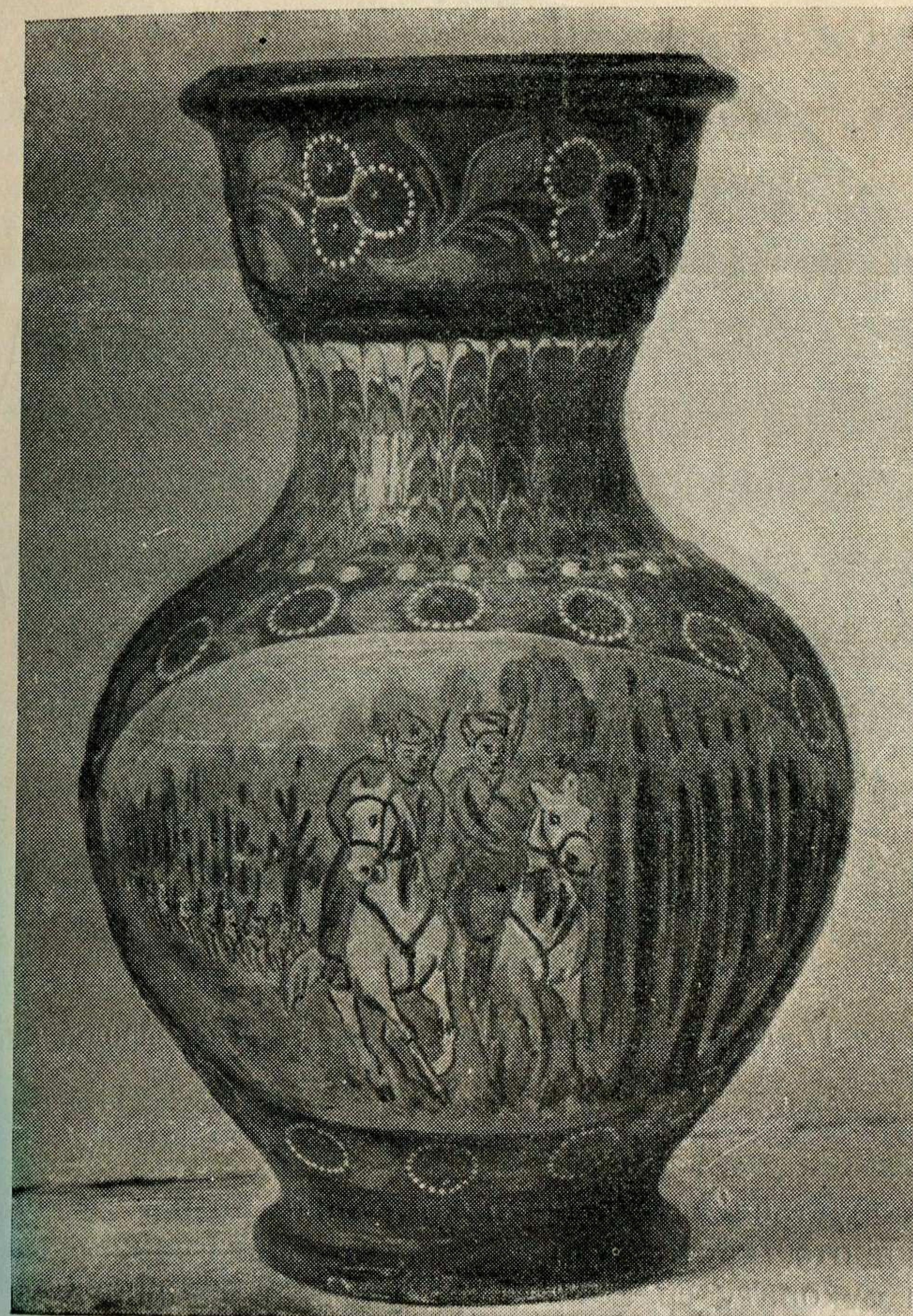

Рис. 16. Тематичний розпис **«Червона кіннота».** Автори Ширяй та Бабич.

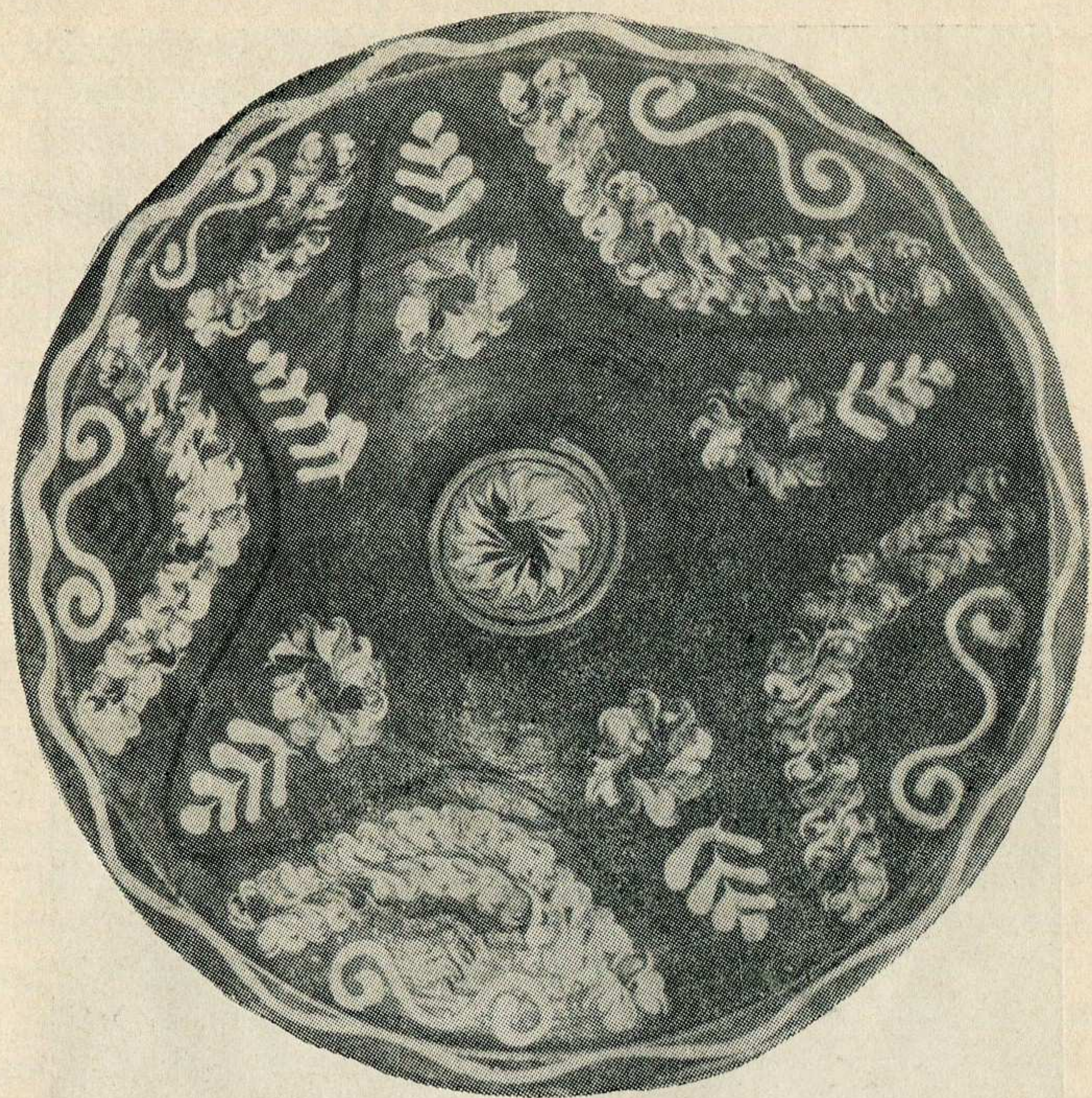

Рис. 17. Миска з п'ятикутною зіркою. Масова продукція.

застосовується здебільшого контурний розпис (рис. 18), який, проте, часто створює замість мальовничої барвистості суховату графічність рисунка. «Фляндровкою» оздоблюються тільки миски. До недоліків роботи опішнянських майстрів слід віднести і те, що вони дуже мало застосовують у своїх виробах ліпні прикраси і майже

зовсім не використовують спосіб гравірування[1]. Це звужує їх художні можливості.

Два опішнянських майстри стоять немовби на грані старої і нової Опішні — це Василь Поросний і Петро Шумейко.

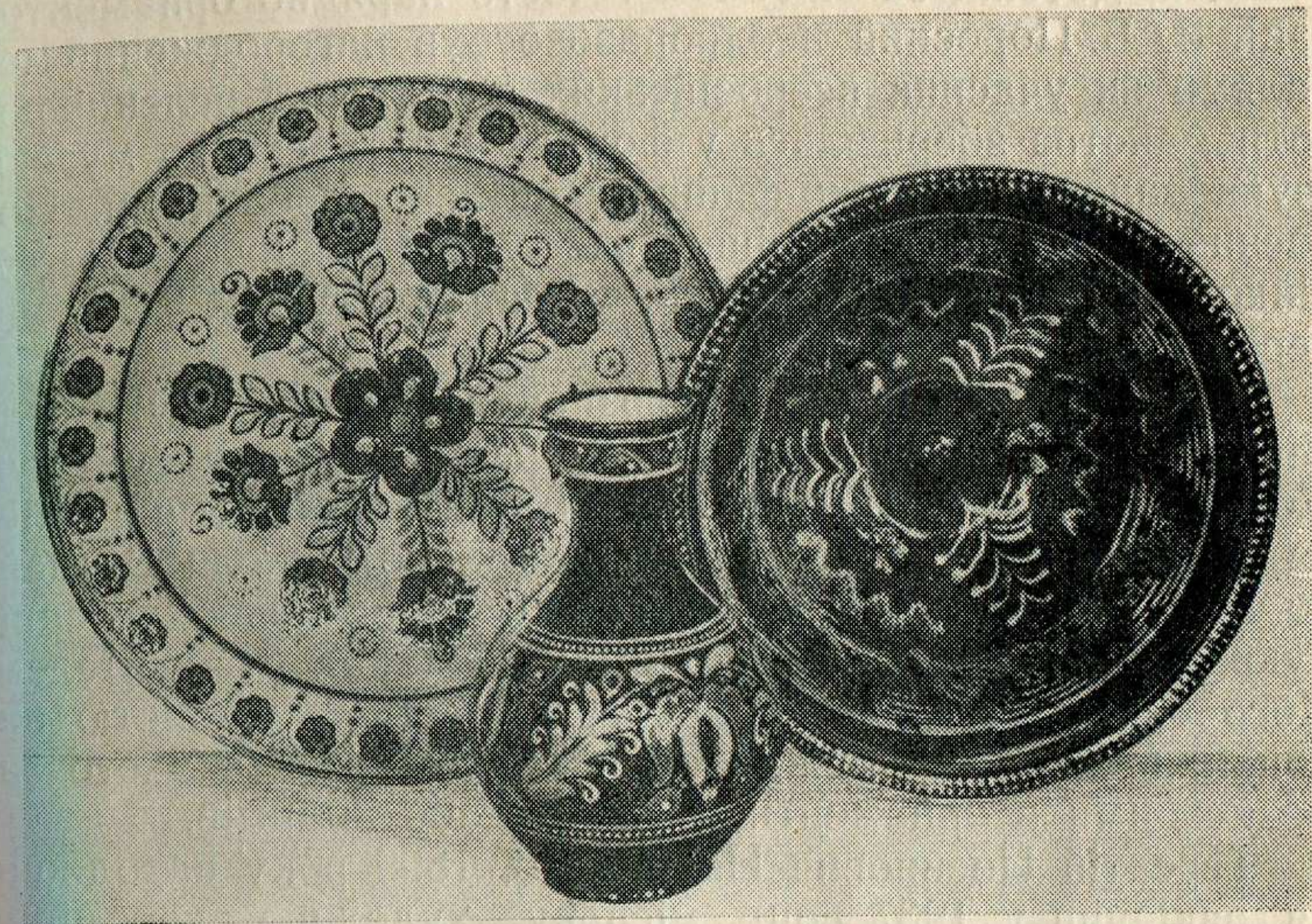

Рис. 18. Ваза, миска, тарілка. Приклади контурного розпису. Масова продукція.

Василь Васильович Поросний народився у 1873 році і почав працювати ще разом з видатним опішнянським майстром «дідом» Червінкою. Роботи його відзначались великими живописно-декоративними якостями. Його,

[1] Гравіруванням виконується рисунок по сирому черепку. Великий ефект дає гравіровка по ангобованому черепку, коли відгравірований контур набуває кольору внутрішнього шару або самої глини, або «підкладочного» ангобу.

переважно обрядова, кераміка була широко відома, привертаючи на усіх виставках увагу любителів народної творчості. Фантастичні звірі, птиці (пави, сови, півники) переплітались в химерних візерунках на його вазах, макітрах, куманцях, мисках, барильцях. Цікаві також його іграшки, дотепні за задумом і часто нарядно орнаментовані. В. В. Поросний неодноразово був нагороджений медалями як учасник всеросійських виставок. Численні роботи майстра зберігались у фондах Полтавського музею, зруйнованого німецько-фашистськими загарбниками. Поросний працював в Опішні як кустар-одиночка. Перед війною, на запрошення Академії архітектури СРСР, він переїхав до Москви.

Другим майстром, який розпочав свою роботу в старій Опішні і продовжував її за радянського часу, був Петро Дмитрович Шумейко, 1885 року народження. Після закінчення Миргородської керамічної школи Шумейко повернувся в Опішню, де працював певний час завідуючим виробництвом, потім художником і вчителем. Його орнаменти відзначались великою старанністю виконання, хоч і не завжди були самобутніми, а часто запозиченими з орнаментів вишивок або килимів.

Терентій Йосипович Наливайко, 1899 року народження, закінчив у 1937 році місцеву художню керамічну школу. Він прекрасно володіє різними видами декору—гравіруванням, ліпленням, розписом, формуванням. Був час, коли Наливайко став на шлях грубого натуралізму, створюючи вази у вигляді акваріумів, прикрашених осокою і т. ін. Однак тепер він переборов ці чужі народній творчості тенденції. В основу своїх останніх праць—майолікової плитки і скульптури танцюючої дівчинки — Наливайко поклав традиції народної кераміки — пластичність, декоративність, тональну гармонійність. За ряд праць йому присуджено нагороди.

У 1939 році Полтавський будинок народної творчості

видав Наливайку премію за скульптурну працю на тему «Возз'єднання України». За виконаний куманець для республіканської виставки 1937 року він одержав похвальну грамоту і в тому ж році був нагороджений медаллю «За трудову доблесть». На останній виставці 1947 року Наливайко експонував вазу з ліпленням.

Рис. 19. Графин та глечик. Автор П. Шумейко.

Відомим майстром Опішні був Захар Йосипович Коломієць (1895—1950 рр.). Особливо вдавались йому кумедні фігурки—іграшки-свищики. Наліплений на великий палець лівої руки невеличкий глиняний коржик через кілька хвилин перетворювався у нього в круторогого баранчика або в грізного лева.

Його життєвий шлях був важким. Чотирирічним

хлопчиком віддала його мати в науку до хазяїна-гончаря. З шести років він уже самостійно ліпив свищики, які хазяїн разом з «крупниною»[1] розвозив по навколишніх ярмарках. Як розповідає сам Коломієць, така робота дуже цікавила його, будила творчу фантазію. В руках дитини народжувались невідомий птах або баский кінь, але хазяїн, цікавлячись кількістю виліплених виробів, грубо припиняв такі творчі спроби. Батраком у хазяїна застав його 1917 рік. «Тільки Великий Жовтень зробив мою працю творчою і радісною»—говорив Захар Йосипович.

З 1934 року Коломієць працював в артілі. За свою самовіддану працю він неодноразово був нагороджений грамотами і грошовими преміями.

Прекрасним гончаром Опішні, який тонко відчуває форми створюваних виробів, є Мефодій Андрійович Сердюченко (1892 року народження). За молодих років Сердюченко батракував у хазяїв, відчуваючи весь тягар підневільної праці. Повернувшись з імперіалістичної війни, після Великого Жовтня він почав самостійно працювати гончаром, а з 1930 року є членом артілі. Праці його експонувалися на усіх виставках. Вони відзначаються великою технічною досконалістю, вмінням повністю підпорядкувати матеріал своєму творчому задуму, тонкістю ліплення і пластичністю. Сердюченко нагороджений значком відзнаки, медаллю «За трудову доблесть», дипломом І ступеня, 3 грамотами від Будинку народної творчості за виконані ним блюда та глечик-«совку».

Гаврило Микитович Пошивайло (1909 року народження) усе своє життя працював гончаром. В артілі він працює з 1935 року, вчився у місцевій художній керамічній школі (1937 р.), але не закінчив її. Гаврило Микитович брав участь у всіх виставках. Він тонко відчуває об'ємні переходи форми, які завжди зберігають характерну для

[1] «Крупнина»—великі вироби: макітри, горщики та інший посуд.

Рис. 20. Тиква (копилка). Автор З. Коломієць, розпис З. Лінник

глиняних виробів плавність. Таким є на вазі, поданій на рис. 21, перехід від шийки до об'єму корпусу вази. Так само плавно пов'язує лінія ручок шийку вази з її корпусом.

Г. Пошивайло одержав грамоту від Будинку народної творчості в Полтаві за участь у виставці, присвяченій

експ. Сух. П.

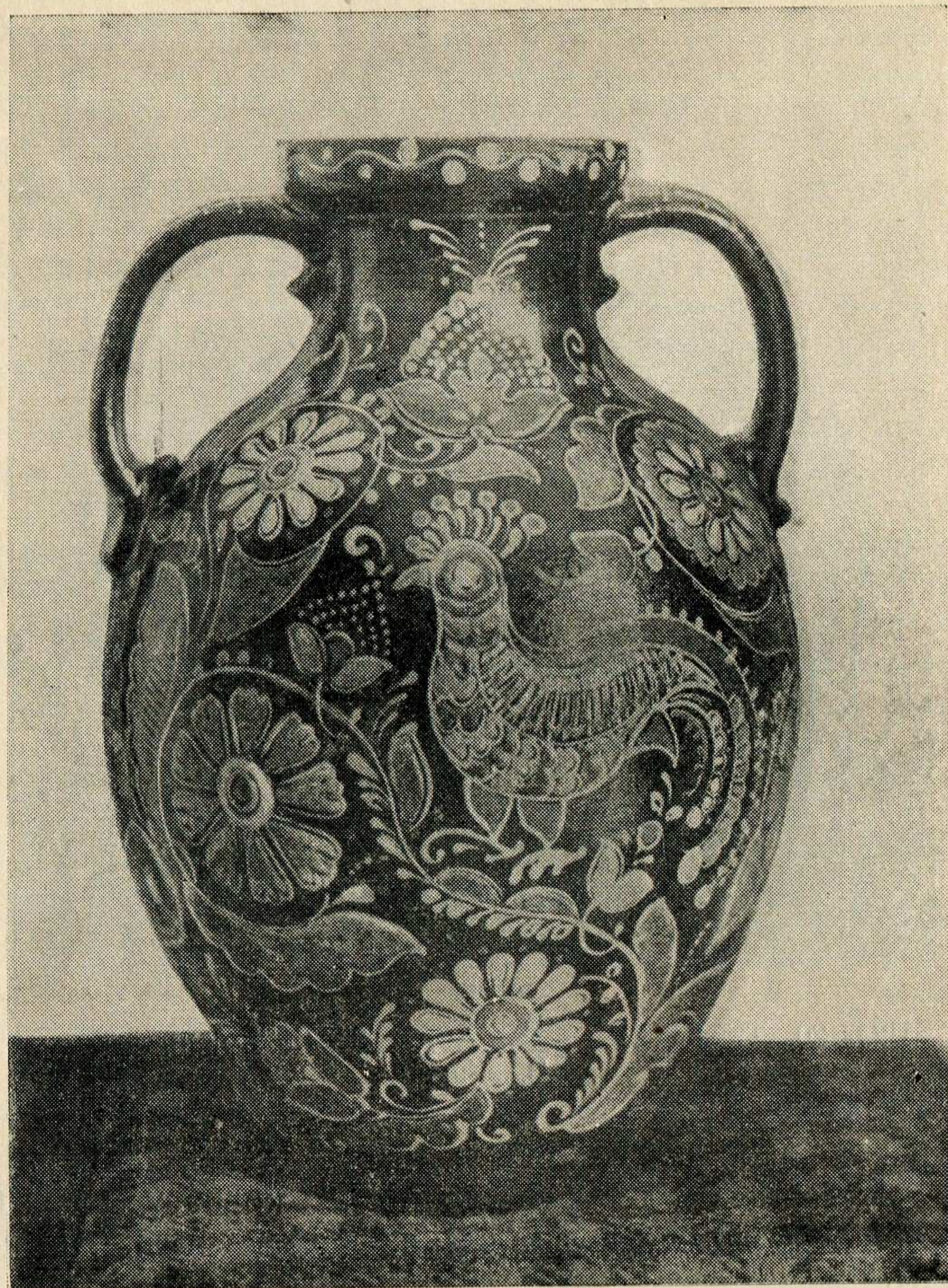

Рис. 21. Ваза. Автор Г. Пошивайло, розпис Н. Оначко.

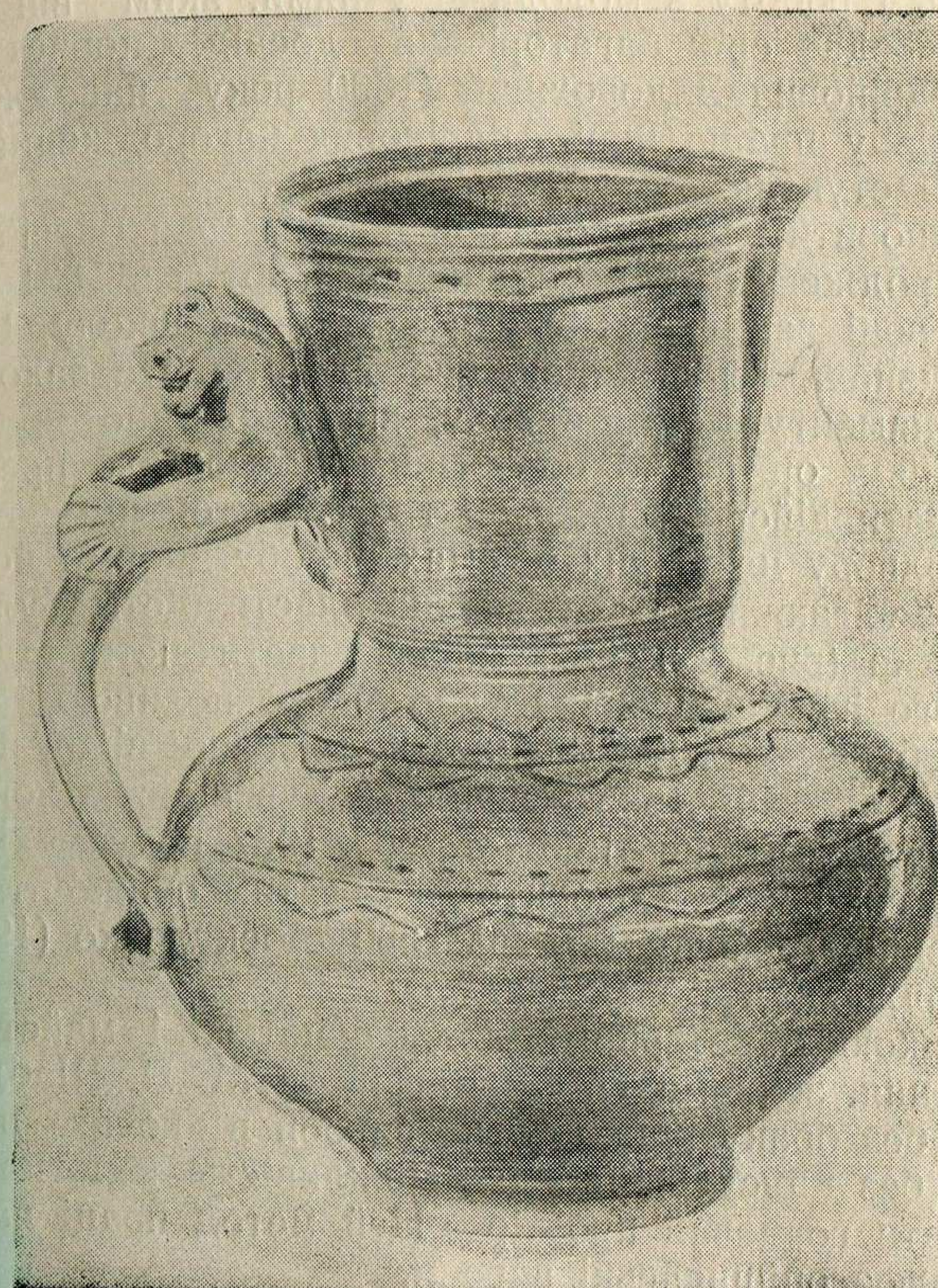

Рис. 22. Ваза-глек. Автор І. Багрій.

30-річчю Української РСР, на якій він експонував свої праці—куманець, барильце і вазу.

Великою повагою за свою професіональну майстерність і роботу з молодими учнями, яким він з любов'ю передає свій багаторічний досвід, користується Іван Андрійович Задорожний (1890 року народження). За сумлінну працю Іван Андрійович нагороджений дипломом II ступеня.

Талановитим майстром виявив себе Іван Багрій (1914 року народження), який працював в артілі з 1931 року і у 1937 році закінчив місцеву керамічну школу. Роботи його відзначались великою своєрідністю. Не захоплюючись орнаментуванням виробу, він умів однотонним забарвленням, органічно пов'язаним з формою предмета, створювати дійсно живописні твори з тонкими переливами кольору на різних об'ємах виробу. Форми його виробів, зберігаючи властиву глині пластичність, були оригінальними (рис. 22). Особливою пластичністю відзначались його іграшки, вкриті однотонною поливою.

Перебуваючи в дні Великої Вітчизняної війни в рядах Радянської Армії, Іван Багрій загинув смертю хоробрих.

На Республіканській виставці 1937 року виділялись свіжим, соковитим колоритом і багатим орнаментальним оздобленням роботи майстра Віри Москаленко (1914 року народження).

Великою майстерністю відзначаються і майстри випалювання, зокрема П. М. Багрій та М. П. Шаблій, які майже без браку випалюють вироби в печах прямого вогню, без капсулів, що дає можливість у чотири рази збільшити горновий простір. Цей метод праці набагато здешевлює опішнянські вироби.

Окрему групу майстрів становлять художники розпису. Більша частина рисувального цеху розміщується в будинку колишньої керамічної школи, через високі вікна якого щедро ллється сонячне проміння. За столами гру-

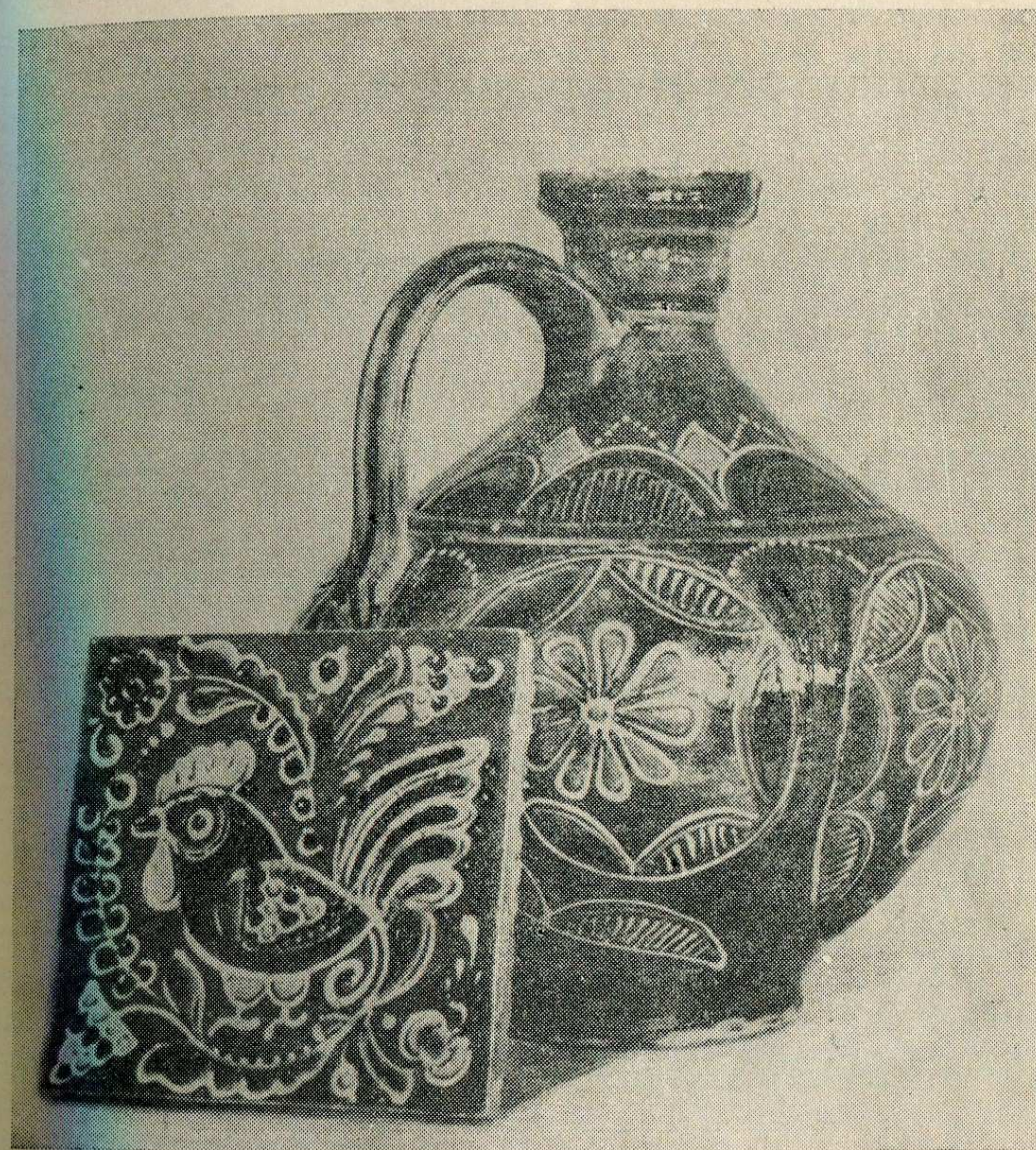

Рис. 23. Керамічна плитка та ваза. Розпис плитки З. Лінник, вази — М. Каші.

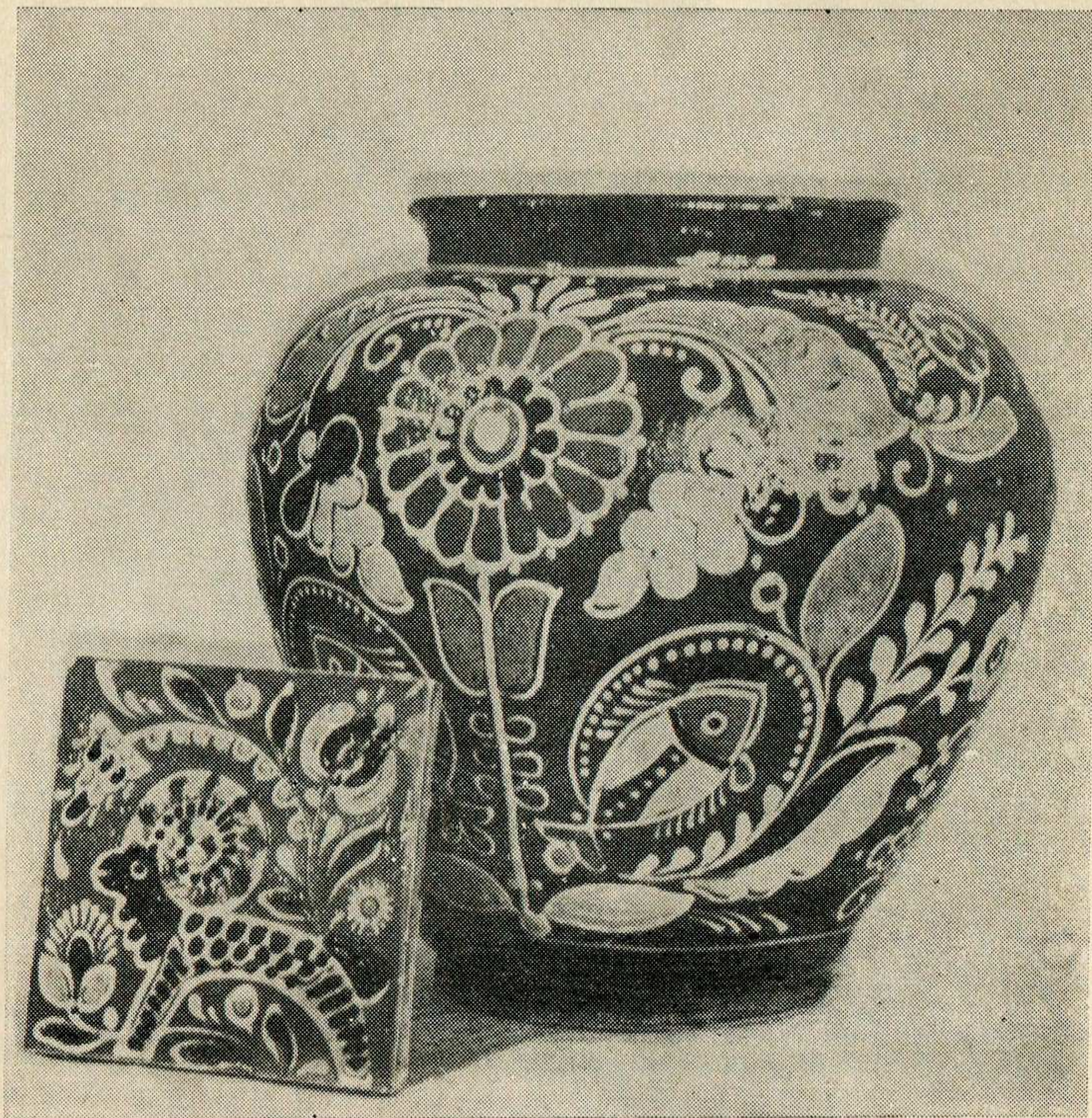

Рис. 24. Керамічна плитка та ваза. Розпис З. Л:нник, Н. Оначко.

пами сидять рисувальниці, біля кожної балончики з фарбою і набором соломинок, на турнетках—розписувані вироби. Тут іноді приглушено звучить чудова мелодія народної пісні, під звуки якої легко народжується новий орнамент. Віртуозною технікою володіють місцеві рисувальниці. Фарба з їх соломинок та піпеток тонким мереживом вкриває виріб.

Заслуженою славою користуються імена кращих рисувальниць. Мотря Савівна Каша (1911 року народження) працює в артілі з 1929 року. У 1939 році вона закінчила місцеву художню керамічну школу, була учасницею багатьох виставок, нагороджена дипломом I ступеня з довічною 20-процентною надбавкою зарплати, грамотою Центрального будинку народної творчості. Разом з майстрами Наливайком та Бабичевою М. Каша виконала мозаїчний портрет Т. Г. Шевченка для Полтавського музею. Орнаменти М. Каші, здебільшого рослинні, відзначаються барвистістю і завжди гармоніюють з формою виробу. Проте вони часто побудовані на основі елементів, характерних для інших видів народної творчості — килимарства та вишивки.

Наталія Іванівна Оначко (1900 року народження) працює по розпису керамічних виробів близько 30 років і набула високої професіональної майстерності. Н. Оначко—учасниця всіх виставок—українських і всесоюзних, нагороджена медаллю «За трудову доблесть», рядом грамот і дипломом I ступеня з довічною 20-процентною надбавкою зарплати. Композиційне рішення більшості її праць завжди вдале. Прикладом цього може бути орнаментальне рішення вази (рис. 21). Орнамент її немовби замкнений шестикутником, що відповідає формі корпусу вази. В центрі її розміщена головна пляма орнаменту—птах з опущеним хвостом, який підкреслює контур вази, що звужується донизу. Верхні бокові кути шестикутника, які збігаються з лінією плечиків вази біля основи її

ручок, заповнені двома великими квітками. Такі ж дві квітки розміщені в нижніх кутах шестикутника. Верхній кут його, що увінчує всю композицію, заповнений добре стилізованим плодом полуниці, в нижній кут вписана розетка квітки. Між цими великими елементами композиції вільно в'ються стебла і гілки орнаменту. Всі елементи орнаменту обведені світлим чітким контуром, що надає йому деякої сухості. Щодо кольору орнаменти Оначко не завжди зберігають живописну рівновагу, підмінюючи її зайвою строкатістю.

Зинаїда Петрівна Лінник (1912 року народження) працює в артілі з 1929 року. У 1931 році закінчила миргородські курси, нагороджена медаллю «За трудову доблесть» і дипломом I ступеня з 20-процентною довічною надбавкою зарплати. Вона учасниця обласних і всесоюзних виставок. Орнамент її, завдяки контурній техніці, набуває іноді зайвої графічності. У багатьох своїх працях вона вдало використовує традиційні елементи керамічного орнаменту. Це, наприклад, видно з рис. 24, де улюблений мотив виноградного грона вдало переплітається з розетками квітів. Орнамент, розміщений на широкій частині куманця, добре пов'язаний з його формою.

Досвідченими майстрами розпису є Прасковія Петрівна Біляк (1914 року народження) і Олександра Федорівна Селюченко. О. Селюченко (1921 року народження) працює над виготовленням дитячих іграшок, які відзначаються справжньою скульптурною виразністю (рис. 25). Особливо хороші її фігурки тварин. Вона брала активну участь у всеукраїнському конкурсі на кращу дитячу іграшку, на якому Опішня одержала першу премію. Скульптурні вироби О. Селюченко відзначаються особливою пластичністю, властивою глині, яскравим колоритом. Розпис їх, зберігаючи завжди потрібну єдність з формою, соковитий, мальовничий і свіжий. Її орнаменти легко ллються з піпетки, не замикаючись контуром, що створює

Рис. 25. Іграшки. Автор О. Селюченко.

раптові переливи барв, властиві тільки майоліці. Колорит її праць тісно пов'язаний, з одного боку, з кольором місцевих глин, з другого — з природою півдня, багатою барвами, що народжуються під щедрим південним сонцем.

* * *

Декоративно-прикладне мистецтво Української РСР, часткою якого є творчість опішнянських майстрів, має велике майбутнє. Величні будови комунізму, будівництво і благоустрій нових міст і сіл вимагають створення най-

різноматніших архітектурних деталей зовнішнього оздоблення будівель, нових предметів обладнання інтер'єра.

Багата переливами кольору, майолікова і теракотова скульптура, яку виробляють опішнянські майстри, прикрашуватиме будинки, парки та площі міст і сіл всієї Радянської Батьківщини.

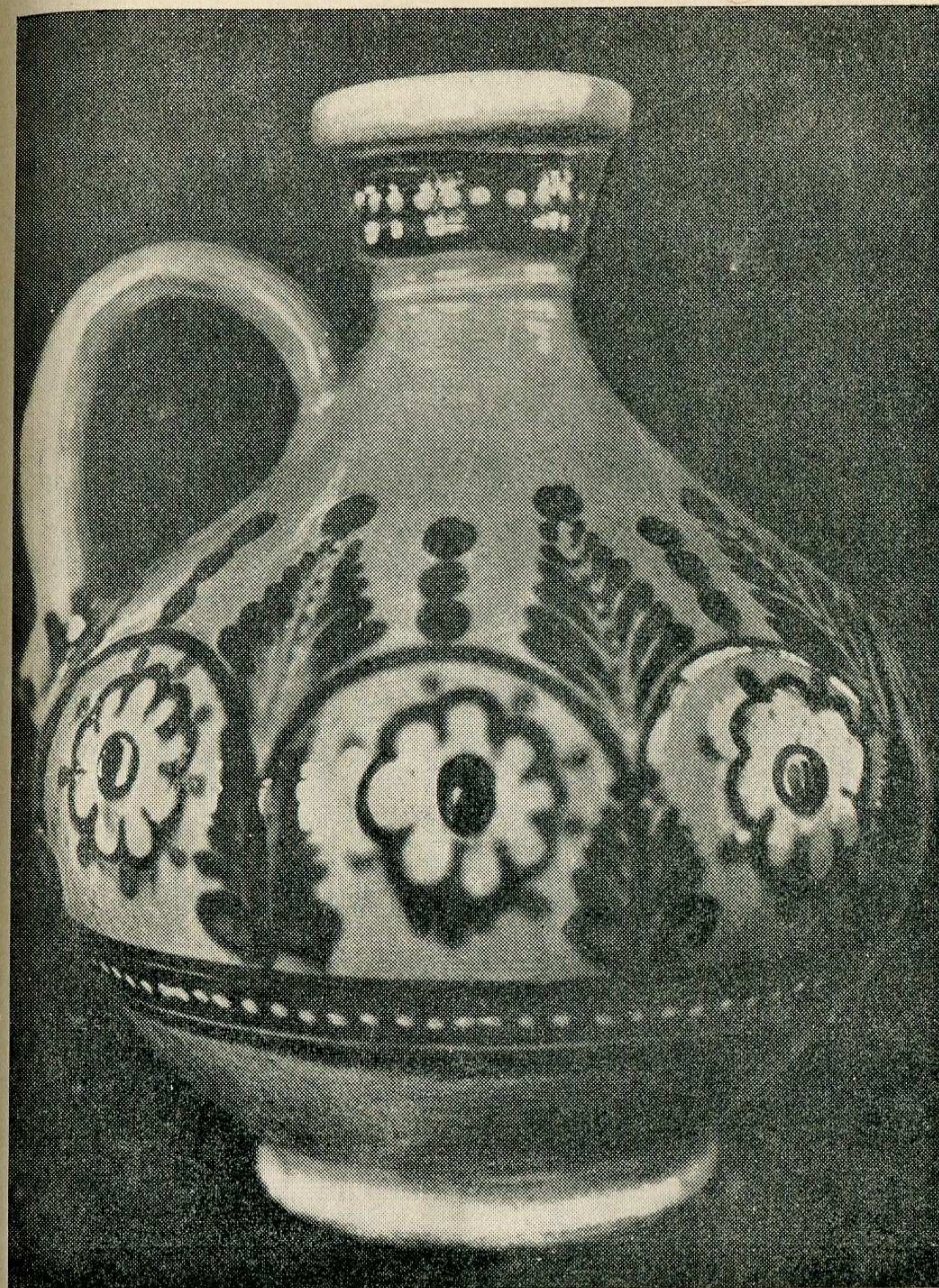
Саме тому такою увагою і піклуванням партії та уряду оточені митці Опішні, талант яких служить великій справі побудови комунізму в нашій країні.

МАСОВІ ВИРОБИ СУЧАСНОЇ ОПІШНІ

Глечик-«совка». Форма М. Сердюченка.

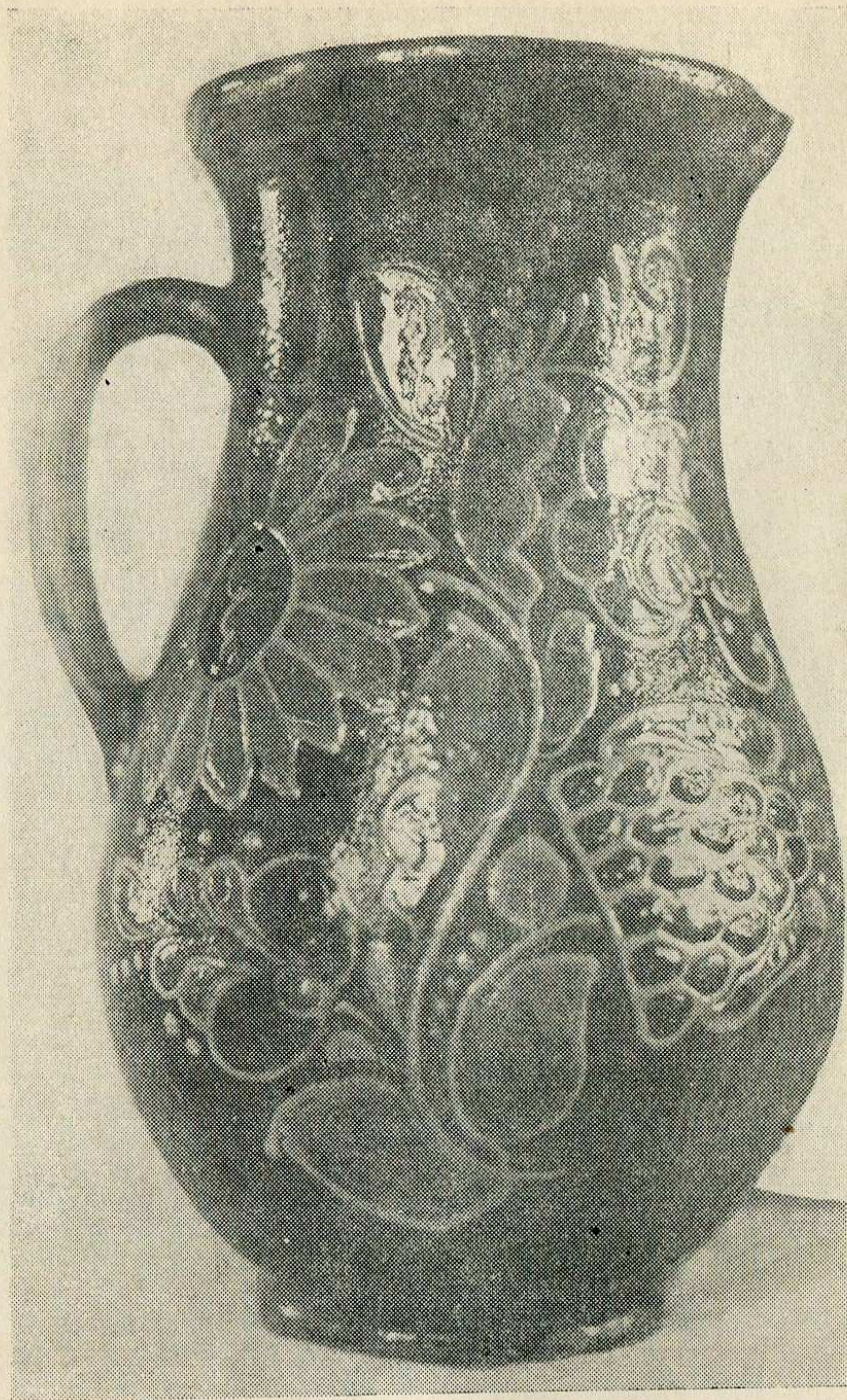
Баклажка. Традиційна форма. Розпис М. Каші.

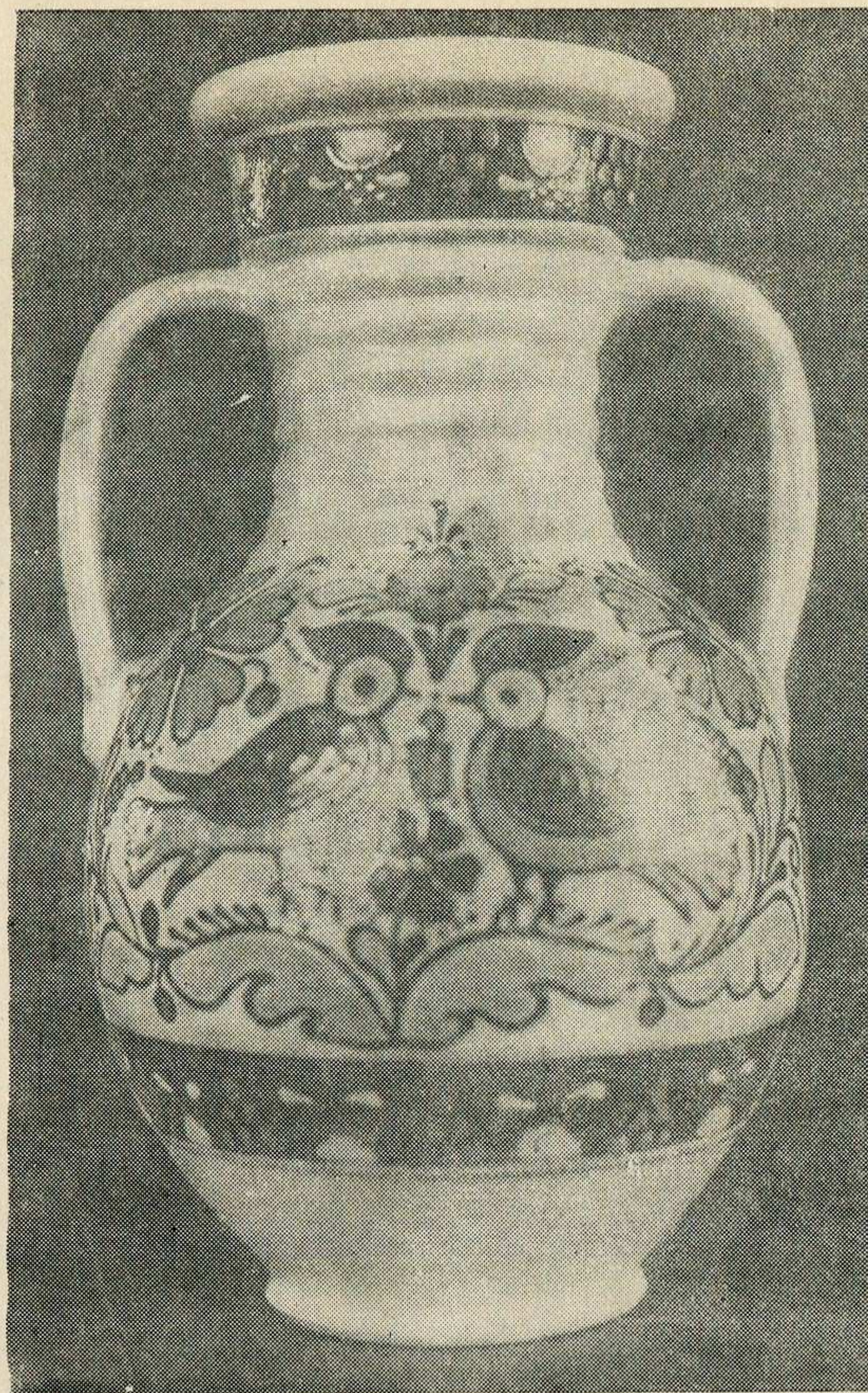
Вазон с підставкою. Розпис Н. Оначко.

Носатка. Розпис П. Біляк.

Глечик. Розпис Н. Оначко.

Глечик. Розпис З. Лінник.

Ваза Розпис Н. Оначко.

Глек з кришкою. Розпис М Каші.

Е. М. Дмитриева — Искусство Опошни
(на украинском языке)

Редактор І. Овруцька
Техн редактор А. Гаршанов
Коректор М. Лінник

БФ 05564. Здано до складання 20.XI. 1952 р. Підписано до друку 13.XII-52 р. Папір 70x108[1]/[32]=0,94 папер. — 2,6 друк., 2,7 обл.-вид. арк.
Тираж 10 000 Ціна 1 крб. 40 коп. Зам. 874

Друкарня видавництва Академії архітектури УРСР.
Київ, Володимирська, 24.

Ціна 1 крб. 40 коп.